دو فصلنامهٔ نظریه و عمل در برنامهٔ درسی
سال دهم، شمارهٔ ۱۹، بهار و تابستان ۱۴۰۱، ۲۰۴-۱۶۲

Journal of Theory & Practice in Curriculum
Vol.19 (10); 2022, 163-204

واکاوی تجارب معلمان دوره ابتدایی از آموزش مجازی در زمان شیوع ویروس کرونا: مطالعه پدیدارشناسی[۱]

Elements of Practice-based Curriculum Model in Higher Education (Case study of Educational Sciences)

زهرا صادقی[۲]، مرضیه دهقانی[۳]

Z. Sadeghi, M. Dehghani

چکیده : با شیوع ویروس کرونا در سراسر جهان از جمله کشور ما، پروتکل‌های بهداشتی بر رعایت فاصله‌گذاری اجتماعی تاکید کردند؛ در این راستا مدارس و دانشگاه‌ها از آموزش مجازی بهره‌مند شدند. پژوهش حاضر با هدف واکاوی تجارب‌زیسته معلمان دوره ابتدایی از آموزش مجازی بوده و در چارچوب رویکرد کیفی و روش پدیدارشناسی توصیفی انجام شده‌است. میدان پژوهش، معلمان ابتدایی شهرستان تهران می‌باشند که تعداد۱۰ نفر با نمونه گیری هدفمند انتخاب شدند. ابزار گردآوری داده‌ها مصاحبه نیمه ساختاریافته بوده و در تحلیل داده‌ها از راهبرد هفت مرحله‌ای کلایزی استفاده‌شد. یافته‌های این پژوهش که برگرفته از اظهارات معلمان می باشد در ۵ مقوله اصلی شامل بعدآموزشی، بعد فرهنگی، بعد اجتماعی، بعد اقتصادی و بعد فنی طبقه‌بندی شدند. باتوجه به مقوله‌ها و مضامین بدست‌آمده، این نتیجه حاصل‌شد که آموزش مجازی در دوره ابتدایی در شرایط فعلی به منظور حفظ سلامت دانش‌آموزان و سایر افراد جامعه، قابل استفاده می‌باشد؛ اما نمی‌تواند تمام نیازهای دانش‌آموزان دوره‌ی ابتدایی را پاسخ دهد. همچنین نتایج بیانگر این نیز است که در حوزه‌ی آموزش مجازی اقدامات موثری صورت گرفته‌است، اما نیازمند طراحی زیرساخت‌های منسجم و اصلاحات فرآیندی جدی است.

واژگان کلیدی: تجارب معلمان، دوره ابتدایی، آموزش مجازی، ویروس کرونا، پدیدارشناسی

Abstract: The present study was conducted within the framework of qualitative approach and phenomenological method, with the aim of analyzing the experiences of elementary school teachers of virtual education during the outbreak of coronavirus. The research field is the elementary teachers of Tehran, where 10 people were selected by snowball sampling by purposive sampling. The data collection tool was a semi-structured interview. Each teacher was interviewed for an average of 50 minutes. The seven-step strategy was used in data analysis. The findings of this study, which are taken from the statements of teachers, were classified into 5 main categories, including educational dimension, cultural dimension, social dimension, economic dimension and technical dimension. The most important topics in the educational dimension include: continuing education, the opportunity to review education for students, low level of parental literacy, reducing student motivation and time-consuming virtual education.

Keywords: Teachers' experiences, elementary school, virtual education, Corona virus, phenomenology.

۱ . تاریخ دریافت مقاله: ۱۴۰۰/۰۳/۰۵، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۱/۱۰

۲. دانشجوی کارشناسی ارشد رشته‌ی مطالعات برنامه درسی، دانشکده علوم تربیتی و روانشناسی دانشگاه تهران ، ایران. رایانامه: zsadeghiii@gmail.com

۳ دانشیار گروه علوم تربیتی(نویسنده مسئول)، دانشکده علوم تربیتی و روانشناسی دانشگاه تهران ، ایران. رایانامه: dehghani_m۳۳@ut.ac.ir

[Downloaded from ndea10.khu.ac.ir on 2026-11-02]

مقدمه

در چند ماه اخیر همه‌گیری ویروس کرونا به یک بحران بین‌المللی تبدیل شده‌است. در کنار پیامدهای اجتماعی، اقتصادی و بهداشتی که این ویروس به همراه داشته‌است، نظام آموزشی را هم به شدت تحت تاثیر قرار داده‌است. در پی اعلام شیوع بیماری کوئید۱۹[1] در دسامبر ۲۰۱۹ در شهر ووهان چین تا ۳۰ مارس ۲۰۲۰ بر اساس گزارش‌های معتبر، بیش از یک میلیارد و ششصد میلیون نفر از دانش‌آموزان سراسر جهان به دلیل این بحران از شرکت در آموزشگاه‌ها و مدارس منع شده‌اند. همچنین ۱۹۵ کشور در سراسر جهان دستور تعطیلی کلی و یا منطقه‌ای مدارس خود را صادر نموده‌اند (یونسکو[2]، ۲۰۲). بحران ناشی از پاندمی‌شدن ویروس کرونا به حساس‌شدن اذهان کمک کرد و آن را در شرایط پذیرش بیشتری برای اندیشیدن درباره‌ی بهداشت، اقتصاد و آموزش و پرورش قرار داده‌است (نویدی، ۱۳۹). زیربنای توسعه هر کشوری از طریق آموزش و پرورش آن کشور نهاده‌می‌شود که ستون‌های اصلی آن را باید در آموزش ابتدایی جست‌وجو کرد. این اهمیت به اندازه‌ای است که بی‌توجهی به آن، آثار زیان‌باری را در ابعاد مختلف بر پیکره پیشرفت و تعالی جوامع بر جای می‌گذارد (راکاناللو[3] و همکاران، ۲۰۱۹).

نظام آموزشی در جمهوری اسلامی طی سه دهه ای که از عمر انقلاب می‌گذرد به اقتضای شرایط خاص زمانی، مدل‌های مختلف آموزشی را تجربه کرده‌است (رسولی، ۱۳۹۲). ظهور شبکه‌های ارتباطی گسترده از قبیل اینترنت در کنار ابزار و امکانات آموزشی پیشرفته باعث تحول در روش‌های آموزشی شده است (قلی‌پور، ۱۳۹۹) در شرایط موجود که برای جلوگیری از انتقال ویروس، مدارس به شیوه حضوری تعطیل شده‌اند و ارتباط بین افراد بسیار محدود شده‌است، تنها راهکار برای مقابله با مشکلاتی که ویروس کرونا به نظام آموزشی وارد کرده‌است، استفاده از آموزش مجازی

[1] COVID19
[2] UNESCO
[3] Raccanello

[Downloaded from ndea10.khu.ac.ir on 2026-11-02]

والکترونیکی به اشکال مختلف می‌باشد. در آموزش مجازی، فراگیر از طریق وب فعالیت‌های آموزشی را انجام می‌دهد. هدف این برنامه، فراهم نمودن اطلاعات برابر برای تمام یادگیرندگان صرف‌نظر از موقعیت جغرافیایی، اجتماعی و اقتصادی آنهاست (فنگ، چنگ، وانگ و ژو[1]، ۲۰۲۰). چنانچه در شرایط کنونی این اتفاق افتاد و آموزش وپرورش مجبور به استفاده از آموزش مجازی، استفاده از شبکه‌های تلویزیونی، ارسال بسته‌های آموزشی، درسنامه‌ها، CD و DVD و همچنین راه‌اندازی یک شبکه مستقل، امن و اختصاصی در جهت آموزش و تربیت، برای کاهش مشکلات آموزشی ناشی از ویروس کرونا شد. استفاده از ظرفیت تلویزیون و فضای مجازی برای دانش‌آموزان در ایام تعطیلات ناخواسته اقدام قابل ستایشی از سوی مسئولان است، اما این موضوع نیازمند حل برخی مشکلات در حوزه‌ی آموزش مجازی است. این نوع آموزش با زندگی دیجیتال که مورد استقبال دانش‌آموزان است، هماهنگ می‌باشد، با این وجود همه ی دانش آموزان با این آموزش موافق نیستند و اذعان دارند که دچار بی‌حوصلگی و افسردگی شده‌اند. بر اساس آخرین یافته‌های پژوهشگران، بسته‌شدن طولانی مدت آموزشگاه‌ها و مدارس و قرنطینه خانگی دانش‌آموزان در هنگام شیوع بیماری، می‌تواند تاثیرات منفی بر سلامت جسمی و روحی آن ها بگذارد (بروکس[2] و همکاران، ۲۰۲۰).

یکی از تبعات شیوع ویروس کرونا برای نظام آموزش و پرورش کشور، از جمله در برنامه‌های آموزش تلویزیونی، به حاشیه رفتن برنامه‌های تربیتی و پرورشی است؛ به طوری که اکثر تلاش‌های برنامه‌های آموزشی، اتمام سرفصل‌های برنامه‌های درسی است. معلمانی که جهت تدریس موضوعات درسی به شبکه آموزش و دیگر شبکه‌ها دعوت شده‌اند، فرصت چندانی برای پرداختن به امور تربیتی و پرورشی متناسب با تدریس خود را ندارند و از زمان اندک ۲۰ تا ۳۰ دقیقه‌ای نیز شاید نتوان انتظار چندانی داشت (محمدی پویا، ۱۳۹۹). درنتیجه در این نوع آموزش باید به امور تربیتی و یادگیری اجتماعی دانش‌آموزان هم توجه کرد. وقتی مدارس تعطیل باشد، کودکان دیگر

[1] Feng, Cheng, Wang & Xu
[2] Brooks

[Downloaded from ndea10.khu.ac.ir on 2026-11-02]

انگیزه و حس ساختاریافته‌ای که با محیط مدرسه فراهم می‌شود، ندارند و فرصت کمتری برای بودن با دوستان و کسب حمایت اجتماعی دارند. درخانه ماندن می‌تواند برخی کودکان را در معرض خطر بیشتری قراردهد که بسیار نگران‌کننده است (کلوگ[1]،۲۰۲۰). از دیگر مشکلات می‌توان به عدم آموزش کافی معلمان برای آموزش مجازی و استفاده مناسب از فناوری‌های روز اشاره کرد. به‌طوری‌که نتایج مقایسه کشورهای توسعه یافته با کشورهای در حال توسعه مؤید آن است، کشورهای در حال توسعه با چالش‌های متعددی در زمینه‌یادگیری الکترونیکی ازجمله؛ اتصال ضعیف به اینترنت، دانش ناکافی در مورد استفاده از فناوری اطلاعات و ارتباطات و ضعف توسعه محتوای آموزشی روبرو هستند (آبوگی، یاسون، آپیا[2]،۲۰۲۱). در برخی از موارد شاهد آن هستیم که علی‌رغم تعهد و انگیزه بالا معلمان، در موضوع سواد رسانه‌ای شرایط خوبی بر نظام آموزش و پرورش کشور حاکم نیست. شواهد حاکی از آن است که در زمان شیوع ویروس کرونا، ارتباط مطلوبی بین معلمان و دانش‌آموزان در محیط یادگیری بر پایه فضای مجازی رخ نداده‌است که علت آن پایین بودن سوادرسانه‌ای در بین معلمان است (محمدی پویا، ۱۳۹۹).

شیوع ویروس کرونا و ایجاد شرایط بحران در جهان و ایران و تعطیلی طولانی مدت مراکز آموزشی ضرورت توجه به آموزش‌های مجازی را بیش از پیش نشان داد. حتی سازمان بهداشت جهانی هم طبق بیانیه‌ای اعلام کرده است که آموزش از راه دور مانند رادیو، پادکست، تلویزیون و آموزش برخط از بهترین راه‌های ادامه آموزش است. شرایط پیش آمده موجب شد که همه معلمان و دانش‌آموزان برای برگزاری کلاس‌ها به یادگیری الکترونیکی روی بیاورند اما بسیاری از آنان به دلیل نداشتن تجربه یا دانش کافی در این زمینه با مشکلاتی مواجه شده و نتوانستند به طور اثربخش از این ظرفیت استفاده کنند.

[1]Kluge
[2] Aboagye, Yawson & Appia

[Downloaded from ndea10.khu.ac.ir on 2026-11-02]

بنابراین، همگام با توسعه آموزش مجازی و غیرحضوری، توجه به عناصر این نوع از آموزش، بیش از پیش قابل توجه است. امروزه از پایین‌ترین تا عالی‌ترین سطوح آموزشی از آموزش مجازی بهره می‌برند، پس توجه به ماهیت آموزش مجازی امروز بسیار مهم و غیرقابل اجتناب است؛ البته که مهم‌ترین رکن آموزش مجازی، معلمان هستند (احمدی، ۱٤۰۰). از معلمان با خلاقیت‌های ویژه از این بستر برای آموزش دانش‌آموزان استفاده‌کردند، اما فعالیت معلمان در بستر فضای مجازی با مشکلاتی نیز همراه شده است که ضرورت همراهی مسئولان برای حل آن از هر زمان دیگری بیشتر است. یکی از این مشکلات هزینه‌ی مادی و زمان بسیاری که معلمان برای تولید محتوا صرف می‌کنند و همچنین هزینه‌ی خرید تجهیزات و اینترنت برای دانش‌آموزان است. از دیگر مشکلات دسترسی به اینترنت، سرعت پایین آن و ایجاد مشکل در بارگزاری فیلم‌ها است. با توجه به عمومی و رایگان بودن آموزش، برقراری عدالت نسبی در محیط آموزشی مستلزم این است که امکان استفاده نسبی از اینترنت و رایانه را در بین طبقات مختلف جامعه فراهم آوریم. علاوه بر موارد ذکر شده، باید به حجم و محتوای دروس هم توجه شود. عمده دروس برای فضای حقیقی و حضوری طراحی شده‌است و ارائه آن در فضای مجازی نیاز به تغییر محتوا یا تبدیل محتوا در فرمت متناسب با فضای مجازی دارد (هدایتی،۱۳۹۹). همچنین، معلم در آموزش مجازی بایستی نقش‌های متنوعی را برعهده بگیرد که شامل: ۱ .نقش مدیر، سازمان‌دهنده، مجری آموزش؛ ۲ .نقش اجتماعی، عاطفی، تسهیل‌گر پردازش اطلاعات؛ ۳ .نقش برنامه‌ریز درسی از حیث ابعاد محتوایی، شناختی، هوشی؛ ٤ .نقش متخصص فناوری؛ ۵ .نقش سنجش‌گر، ارزشیاب؛ ٦.نقش طراح آموزشی؛ ۷ .نقش مشاور، راهنما؛ ۸ .نقش پژوهشگر؛ و ۹ .نقش حرفه‌ای. همچنین معلم باید ارتقای مهارت‌های زندگی را مدنظر قرار دهد، در بعد محتوا متخصص باشد و نیز تصویر فردی متعهد و با نگرش مثبت را در مقابل یادگیری برخط منعکس کند و هماهنگ با معیارهای اخلاقی و قانونی و حساس به تعاملات عمل کند. این در حالی‌است که حتی پیش از تاثیر بحران شیوع ویروس کرونا، در آموزش نیز معلمی شغلی پرتنش توصیف می‌گردید و دارای فشارهای شغلی و

[Downloaded from ndea10.khu.ac.ir on 2026-11-02]

محدودیت فراوان بوده‌است (یداللهی، توکلی طرقه و همکاران، ۱۴۰۰). مطالعه‌های اخیر که در ادامه به آن پرداخته می‌شود، نشان می‌دهند اگر آموزش مجازی و استفاده از فناوری اطلاعات به درستی اجرا شود و مشکلات موجود را رفع‌کند، می‌تواند مفید واقع‌گردد. غفوری فرد (۱۳۹۹) در پژوهشی به رونق آموزش مجازی در ایران با همه‌گیری ویروس کرونا پرداخته‌است. نتیجه پژوهش او نشان داد که اگرچه ویروس کرونا مشکلات زیادی را برتمام شاخص‌های جامعه تحمیل کرد، اما منجر به فراگیرشدن و رونق یافتن آموزش مجازی در کشور شد. مولایی قولنجی (۱۳۹۹) در پژوهشی به بررسی چالش‌های آموزش مجازی و کرونا پرداخته‌است. نتیجه حاکی از آن بود که، با درک وفهم صحیح از تاثیر و فواید رسانه‌های الکترونیکی بر یادگیری ومشخص نمودن جایگاه آن‌ها در سیستم آموزشی می‌توان به این امر امیدوار بود که با کمک این چنین رسانه‌ها و ایجاد فضا و محیط‌های الکترونیکی، محدودیت‌های آموزش و یادگیری را از سر راه برداشته‌شود.

پژوهش‌های انجام گرفته در این زمینه غالبا نتایج مثبتی را گزارش کرده‌اند، اما مطالعاتی نیز مبنی بر وجود ضعف‌های قابل بررسی و علاقمندی کمتر دانش‌آموزان به این شیوه از آموزش گزارش شده‌است. طبق نتایج مطالعه‌ی یانگ[1] (۲۰۲۰) دانش‌آموزان با آموزش‌های برخط، تعامل و ارتباط چندانی برقرار ننموده و به حضور در کلاس‌های حضوری علاقه بیشتری دارند. اگرچه آزادی عمل و انعطاف‌پذیری در آموزش‌های برخط را دوست داشته اما اگر حق انتخاب داشتند، کلاس‌های حضوری را بیشتر ترجیح می‌دادند. به طور کلی، پژوهش‌های صورت گرفته در آموزش مجازی که مرتبط با معلمان است را میتوان به چهار دسته تقسیم نمود. دسته اول، برخی از پژوهش‌ها به بررسی دیدگاه معلمان درباره‌ی پیامدها و آسیب‌هایی که آموزش مجازی برای دانش آموزان بوجود آورده‌اند، اشاره کرده‌اند (همچون: دوجسوس، پاچئو و همکاران[2] (۲۰۲۱)؛ غفاری‌نیا، کاظمی و همکاران (۱۴۰۰)؛ یدالهی، توکلی‌طرقه و همکاران

[1] Yang

[2] De Jesús Infante Rivera, L., Pacheco, J. M. A., Crispín, F. V. S., & Espinoza, J. O.

[Downloaded from ndea10.khu.ac.ir on 2026-11-02]

(۱٤۰۰)؛ دوجی، مقیمی و حاجی‌لو (۱٤۰۰)، گردیه، کانلی و همکاران[1] (۲۰۲۱) و یانگ (۲۰۲۰)). دسته دوم پژوهش‌ها، به شناسایی ویژگی‌ها و توانمندی‌هایی که معلمان در مواجهه با آموزش مجازی بایستی داشته‌باشند، پرداخته‌اند (همچون: شمشیری، شفیعی سروستانی و همکاران (۱٤۰۰)؛ کدخدا، ناستی‌زایی (۱٤۰۰)؛ جامی‌رودی، جامی‌رودی و همکاران (۱٤۰۰)؛ لویی، ون و همکاران[2] (۲۰۲۱)). دسته سوم مطالعاتی هستند که به فرصت‌ها و چالش‌هایی که در دوران آموزش مجازی برای معلمان و دانش‌آموزان بوجود آمده، پرداخته‌اند (احمدی (۱٤۰۰)؛ رمکل، بوچارد و همکاران[3] (۲۰۲۱)؛ ساتپوت[4] (۲۰۲۱)؛ عزیزی و حسین‌نژاد ممرآبادی (۱٤۰۰)؛ عباسی دره‌بیدی و ابراهیمی (۱٤۰۰)؛ مولایی قولنجی (۱۳۹۹)؛ قلی پور (۱۳۹۹) و غفوری فرد (۱۳۹۹)). دسته چهارم نیز مطالعاتی هستند که به جایگاه و نقش معلمان در آموزش مجازی پرداخته و آن را تحلیل و بررسی می‌کنند (تورس و پونس[5] (۲۰۲۱)؛ سریفه و جکداس[6] (۲۰۲۱)).

اهمیت آموزش در دوره‌ی ابتدایی به دلیل آنکه حکم زیربنایی در ساخت تعلیم و تربیت دارد، بسیار مهم است. دانش‌آموزان در دبستان ابتدایی‌ترین و پایه‌ترین مطالب را فرامی‌گیرند، لذا آموزش درست و کارآمد آنها بسیار حائز اهمیت است. آموزش در فضای مجازی صرفا به معنای انتقال اطلاعات نیست بلکه انتقال صحیح و تاثیرگذار مطالب آموزشی است که لازمه آن در ابتدا انتخاب یک بستر مناسب برای انتقال محتوا می‌باشد که قابلیت ایجاد تعامل را میان معلم و دانش‌آموزان ایجاد کند. در نتیجه امید می‌رود با استفاده از آموزش مجازی و الکترونیکی از نگرانی‌های آموزشی کاسته شود. آنچنان که اشاره شد ساختار روز آموزش به سوی آموزش مجازی و فناورانه معطوف است و شیوع وگستردگی بیماری کرونا در عصر اخیر، به ضرورت توسعه و بکارگیری

[1] Ó Grádaigh, S., Connolly, C., Mac Mahon, B., Agnew, A., & Poole, W.
[2] Liu, C. C., Wen, C. T., Chang, H. Y., Chang, M. H., Lai, P. H., Fan Chiang, S. H., ... & Hwang, F. K.
[3] Remacle, A., Bouchard, S., Etienne, A. M., Rivard, M. C., & Morsomme, D.
[4] Satpute, K.
[5] Torres, M. P. A., & Ponce, F. C.
[6] Şerife, A. K., & Gökdaş, İ.

[Downloaded from ndea10.khu.ac.ir on 2026-11-02]

این روش سرعتی دو چندان وارد کرده است. باید دید این شرایط چه تغییراتی در ارائه و آموزش دروس ایجاد کرده است.

بررسی پیشینه‌های پژوهشی انجام شده موید این موضوع است که با توجه به تغییرات سریع و شیوع نابهنگام پاندمی ویروس کرونا و عدم آمادگی قبلی نظری و عملی در آموزش مجازی مطالعات کافی صورت نگرفته‌است. مطالعات در امر آموزش مجازی و بررسی عمیق تجارب زیسته معلمان به طور اندکی وجود داشته (حسنی، غلام‌آزاد و نویدی،۱۴۰۰؛ البرزی، محمدی و همکاران، ۱۴۰۰) و کفایت لازم را برای فهم عمیق‌تر ابعاد این مسئله نداشته‌اند. ناکافی بودن این پژوهش‌ها و همچنین دغدغه-های پژوهشگران، به عنوان مجریان این آموزش، موجب شکل‌گیری هدف و مسئله پژوهشی حاضر شد؛ بی تردید در این زمینه نگرش معلم و الگوی آموزشی او نقش مهمی را دارد و در همین راستا این پژوهش بررسی پیرامون این مساله را مورد توجه قرار داده است و با هدف بررسی عمیق تجربیات معلمان دوره ابتدایی از آموزش مجازی در طی دوران پاندمی ویروس کرونا انجام گرفته است و سوال اصلی خویش را چنین مطرح می‌کند که معلمان دوره ابتدایی چه تجاربی در ارائه برنامه‌های درسی دوره ابتدایی در بسترآموزش مجازی دارند؟ و به طور ویژه به این سوال پاسخ داده میشود که تجربه معلمان ابتدایی نسبت به آموزش مجازی به عنوان جایگزین کلاس حضوری و چهره به چهره چیست؟.

پژوهش حاضر از لحاظ نظری به مباحث مربوط به آموزش مجازی و درگیری تحصیلی و تربیتی دانش‌آموزان دوره ابتدایی پرداخته و اطلاعات روزآمدی را در این رابطه ارائه کرده است. به نظر می‌رسد از لحاظ کاربردی انجام این پژوهش برای معلمان به ویژه معلمان دوره ابتدایی، برنامه ریزان درسی، مسئولین آموزش و پرورش و پژوهشگران مفید است.

[Downloaded from ndea10.khu.ac.ir on 2026-11-02]

روش

پژوهش حاضر در چهارچوب رویکرد کیفی (به عنوان چهارچوب نظری) و با استفاده از روش پژوهش پدیدارشناسی تفسیری صورت پذیرفته‌است. پژوهش با استفاده از روش نمونه‌گیری هدفمند، که ملاک‌های آن انتخاب معلمانی که حداقل ۳ سال سابقه کاری داشته، تجربه آموزش مجازی در دوران کرونا را کسب کرده و تمایل به مشارکت در پژوهش دارند، انتخاب شدند. پژوهش در شهرستان تهران انجام شد. معلمان شرکت‌کننده پژوهش ۸ خانم و۲ آقا بودند که ۹ نفر معلم رسمی و ۱ نفر از آنان نیروی قراردادی بودند. مدرک تحصیلی۷ نفر از شرکت‌کنندگان مرتبط و علوم تربیتی بود، از میان شرکت‌کنندگان ۹ نفر مدرک کارشناسی و ۱ نفر مدرک کارشناسی‌ارشد داشتند. همچنان که گال، بورگ و گال[1](۲۰۱٤)، معتقدند، در تحقیق کیفی، مشخص کردن حجم نمونه با تصمیم‌گیری و قضاوت پژوهشگر رابطه مستقیم دارد و قواعد از پیش تعیین‌شده‌ای وجود ندارد، همچنین حجم نمونه در مطالعات کیفی به سطح اشباع داده‌ها بستگی دارد، از این رو در پژوهش حاضر، پس از انجام ۸ مصاحبه اشباع داده‌ها حاصل شد و برای اطمینان از اطلاعات به دست‌آمده پس از اشباع با ۲ نفر دیگر هم مصاحبه انجام شد. ابزار گردآوری داده‌ها در این پژوهش، مصاحبه نیمه‌ساختار یافته بود. برای هدایت نظام‌یافته‌ی مصاحبه‌ها پروتکل مصاحبه تنظیم گردید، بدین صورت که پس از ایجاد حس اطمینان و آشنایی با معلمان، برای شروع مصاحبه، چند سوال ابتدایی که در نظر گرفته شده بود از آنها پرسیده‌شد و در ادامه صحبت‌های معلمان سوالات بعدی را شکل می داد.

سوالات اولیه شامل: دانش‌آموزان، اولیا و معلمان با چه مشکلاتی در آموزش مجازی مواجه بوده‌اند؟ لطفا مختصری درمورد تدریس و فعالیت در فضای مجازی بفرمایید. در شبکه اجتماعی دانش آموزی (شاد) با چه مشکلاتی مواجه بودید و آیا این فضا را برای فعالیت مناسب می‌بینید؟ آیا عدالت آموزشی و آموزش رایگان در آموزش

[1] Gall & Brog & Gall

[Downloaded from ndea10.khu.ac.ir on 2026-11-02]

مجازی وجود دارد؟ تربیت اجتماعی و عاطفی دانش‌آموزان را در فضای مجازی چگونه میبینید؟ پس از تدوین پروتکل و آمادگی مصاحبه‌شونده‌ها، طبق برنامه زمان‌بندی شده، به انجام گفتگو و تنظیم و بازبینی متن گفتگوهای صورت گرفته، حول سوالات محوری اقدام گردید. دامنه زمانی مصاحبه‌ها از ۴۰ تا ۵۰ دقیقه در نوسان بود و مصاحبه‌ها به شیوه غیر حضوری، از طریق تماس تلفنی و مکالمه در واتس‌اپ انجام گرفت. به منظور رعایت پروتکل اخلاقی، پیش از شروع مصاحبه به شرکت‌کنندگان در مورد اهداف پژوهش، محرمانه بودن مصاحبه‌ها، حذف فایل‌های صوتی پس از یادداشت و استفاده از نتایج نظرات صرفا جهت ارتقاء و بهبود کیفیت آموزش اطمینان داده‌شد و با رضایت کامل در پژوهش شرکت کردند. همچنین این اطمینان به شرکت‌کنندگان داده‌شد که هر زمان تمایل داشتند می‌توانند از پژوهش خارج شوند.

در تحلیل داده‌ها از راهبرد هفت مرحله‌ای کلایزی[1] (۱۹۷۸) استفاده شد. در مرحله اول، پس از انجام هر مصاحبه کل متن مصاحبه بر روی کاغذ پیاده شد. در مرحله دوم، کل متن چندین مرتبه مرور گردید تا درک کلی از متن حاصل شود. در مرحله سوم، پس از مطالعه متن، معانی استخراج شده به صورت کدهای اولیه تنظیم شد تا دسته‌بندی راحت‌تر صورت گیرد. در مرحله چهارم، معانی کدگذاری شده، در قالب خوشه‌هایی از زیرمضامین‌ها سازماندهی گردید. در مرحله پنجم، بازنگری صورت پذیرفت. بدین منظور برای دست‌یابی به مفاهیم واضح و بدون ابهام، لازم بود یک مرتبه دیگر بازنگری در کدهای پدیدآمده از اولین مصاحبه تا آخرین مصاحبه انجام گیرد. در مرحله ششم، زیرمضامین به دست آمده در هر گروه با گروه‌های دیگر، مورد مقایسه قرار گرفت و در هم ادغام شدند تا مضمون اصلی در هر بخش با توجه به زیرمضمون‌ها به دست آمد. در انتها و در مرحله هفتم، برای اعتباربخشی، یافته‌ها به شرکت‌کنندگان ارجاع داده‌شد تا از صحت آن، اطمینان حاصل‌گردد.

[1] Colaizzi

[Downloaded from ndea10.khu.ac.ir on 2026-11-02]

در پژوهش‌های کیفی، تضمین صحت و قابلیت اعتماد از طریق چهار ملاک اعتبارپذیری[1]، انتقال‌پذیری[2]، قابلیت اطمینان[3] و تأییدپذیری[4] مورد بررسی قرار می‌گیرد (لینکلن و گوبا[5]، ۱۹۸۵). در این پژوهش جهت اعتبارپذیری از مشاهده مستمر، حضور طولانی در محیط پژوهش و صرف زمان طولانی با مشارکت‌کنندگان از طریق حضور در کلاس‌های مجازی تعدادی از همکاران انجام گرفت. جهت انتقال‌پذیری و تاییدپذیری تبادل‌نظری با همتایان و دو تن از متخصصان انجام شده، بدین ترتیب که گویه‌های مطرح شده در جریان پژوهش، تحلیل‌ها و مقوله‌بندی‌ها مورد بررسی قرار گرفته و تایید شدند. همچنین محقق مدت زمان طولانی (حدود ۸ ماه) درگیر فرایند انجام مصاحبه‌ها بود و بخشی از این زمان به حضور در کلاس مجازی معلمان در نرم افزار شاد و تعامل با معلمان در فضای مجازی اختصاص یافت. برای بررسی به‌وسیله اعضا و به‌منظور جلوگیری از بدفهمی محقق، نتایج تحلیل و تفسیرها دوباره به مشارکت‌کنندگان نشان داده‌شد و مورد تأیید آنان قرارگرفت.

یافته‌ها

پس از جمع‌آوری و تجمیع مصاحبه‌ها، نکات مهم در ۳۰ زیرمضمون دسته‌بندی شده و با بررسی مشترکات، این زیرمضامین در ۵ دسته مضمون شامل: بعد آموزشی، بعد اجتماعی، بعد فرهنگی، بعد فنی وبعد اقتصادی، طبقه بندی شدند که هریک از این مضامین دارای زیرمضامینی می‌باشند. با توجه به مشترکات موجود در بیانات شرکت‌کنندگان در مصاحبه‌ها، این نتیجه حاصل‌شد که آموزش مجازی در دوره‌ی ابتدایی در شرایط فعلی که به منظور حفظ سلامت دانش‌آموزان و سایر افراد جامعه،

---

1. credibility
2. transfeability
3. dependability
4. confirmability
5. Lincoln & Guba

[Downloaded from ndea10.khu.ac.ir on 2026-11-02]

امکان برگزاری حضوری کلاس‌ها وجود ندارد به شرط آماده‌سازی شرایط مناسب و تغییر زیرساخت‌ها می‌تواند تاحدودی کارایی داشته باشد؛ اما نمی‌تواند تمام نیازهای دانش‌آموزان دوره‌ی ابتدایی را پاسخ دهد.

بعد آموزشی

اهمیت آموزش در دوره‌ی ابتدایی به دلیل آنکه حکم زیربنایی در ساخت تعلیم و تربیت دارد، بسیار مهم است. دانش‌آموزان در دبستان ابتدایی‌ترین و پایه‌ترین مطالب را فرامی‌گیرند، لذا آموزش درست و کارآمد آنها بسیار حائز اهمیت است. آموزش در فضای مجازی صرفا به معنای انتقال اطلاعات نیست بلکه انتقال صحیح و تاثیرگذار مطالب آموزشی است که لازمه آن در ابتدا انتخاب یک بستر مناسب برای انتقال محتوا می باشد که قابلیت ایجاد تعامل را هم میان معلم و دانش‌آموزان ایجاد کند. زیر مضامین مربوط به بعد آموزشی شامل ۱۰ مورد می‌باشد که در جدول ۱ بیان‌شده و در ادامه هرکدام از آن‌ها همراه با نمونه‌هایی از متن مصاحبه، تشریح می‌شود.

جدول۱:عومل آموزشی دخیل در آموزش مجازی

مضمون	زیرمضمون	بخشی از روایات
آموزشی	عدم کنترل مستقیم معلم برفعالیت‌های دانش‌آموزان	معلم شماره۱: نوشتن دانش‌آموزان کلاس من درست نیست و هرچه می‌گویم متوجه نمی‌شوند. باید دستشان را بگیرم و درست نوشتن را به آنها بیاموزم. مجازی که نمی‌شود، الان باید یاد بگیرند درست بنویسند.
	تداوم تحصیل	معلم شماره۷: در شرایط موجود که امکان حضور دانش‌آموزان در مدرسه ممکن نیست، آموزش مجازی باعث می‌شود تا از تحصیل بازنمانند.
	شخصی‌سازی آموزش	معلم شماره۹: میتوان محتوای متفاوتی برای

[Downloaded from ndea10.khu.ac.ir on 2026-11-02]

مضمون	زیرمضمون	بخشی از روایات
		برخی دانش‌آموزان تدارک دید تا سطح آموزش را متناسب با نیازهایش تنظیم کند.
	فرصت بازبینی آموزش‌ها برای دانش‌آموزان	معلم شماره٤: بچه ها می‌توانند بارها فیلم تدریس معلم را ببینند و درس را بهتر یادبگیرند.
	پایین بودن سطح سواد اولیا	معلم شماره٥: برخی از دانش‌آموزان از پدر و مادرهای آگاه و با سواد محروم هستند و همین مسئله مانع بزرگی برای آموزش آن ها از طریق فضای مجازی است.
	کاهش انگیزه دانش‌آموزان	معلم شماره٤: آموزش از طریق فضای مجازی انگیزه‌ی دانش‌آموزان را کاهش می‌دهد.
	توجه کمتر به انجام تکالیف	معلم شماره٩: دانش‌آموزان در کلاس حضوری برخلاف فضای مجازی تکالیف را کامل انجام می‌دادند.
	زمان‌بر بودن آموزش مجازی	معلم شماره٧: فضای مجازی زمان فعالیت بسیاری از آموزگاران را نسبت به حضورشان در مدارس بیشتر کرده‌است.
	پایبندی کمتر به مقررات کلاسی	معلم شماره٨: دانش‌آموزان به علل مختلف مثل ندیدن معلم و دوستان تمایل شدیدی برای صحبت‌کردن دارند.
	استفاده کمتر از روش‌های تدریس خلاق	معلم شماره١: نمایش‌هایی که در کلاس داشتیم، کارهای خلاقانه‌ای که برای درس انجام می‌دادیم، در شرایط موجود با فیلم

[Downloaded from ndea10.khu.ac.ir on 2026-11-02]

مضمون	زیرمضمون	بخشی از روایات
		برداری امکان پذیر نیست.

۱. تداوم تحصیل: از نظر آموزشی تعدادی از معلمان معتقد بودند که دانش‌آموزان طی چند ماه استفاده از آموزش مجازی، از نظر درسی افت داشته‌اند اما در عین حال اغلب آنان، آموزش مجازی را برای تداوم تحصیل دانش‌آموزان در این شرایط لازم و ضروری می‌دانستند زیرا با توجه به شرایط موجود تنها راه‌حل برای حفظ سلامت دانش‌آموزان و آموزش آنان، استفاده از آموزش مجازی است. معلم شماره ٦ در این باره می‌گوید:

"واضح است که آموزش مجازی نمی‌تواند جایگزین مناسبی برای آموزش حضوری باشد؛ اما استفاده از این نوع آموزش در شرایطی مانند شیوع بیماری‌ها یا تعطیلات ناخواسته‌ای که به دلایل مختلف مانند بارش برف، آلودگی هوا و... پیش می‌آید، می‌تواند با استفاده صحیح موثر واقع شود".

۲. عدم کنترل مستقیم معلم برفعالیت‌ها: یکی از مشکلات آموزش مجازی این است که معلم در کنار دانش‌آموز به شکل فیزیکی حضور ندارد. با توجه به این که در دوره‌ی ابتدایی خصوصا سال اول و دوم ابتدایی دانش‌آموزان نیاز مبرم به حضور فیزیکی معلم در کنار خود دارند، این موضوع می‌تواند موجب خستگی و دلزدگی دانش‌آموزان شود. معلم شماره۲ می گوید:

"حضور معلم در کنار دانش‌آموزان خصوصا در سالهای اول مدرسه استرس دانش‌آموزان را کاهش داده و باعث می‌شود آن‌ها از حضور معلم احساس دلگرمی کنند اما متاسفانه خلا این مساله در آموزش مجازی دیده می‌شود".

۳. شخصی‌سازی آموزش: با توجه به اینکه کلاس‌های حضوری زمان مشخصی دارند و در مدارس دولتی دانش‌آموزان از سطوح مختلف در یک کلاس هستند، معلم سطح متوسط کلاس را برای آموزش در نظر می‌گیرد؛ زیرا همه‌ی دانش‌آموزان باید مطالب را بیاموزند اما در آموزش مجازی معلم می‌تواند از طریق ارسال درسنامه یا

[Downloaded from ndea10.khu.ac.ir on 2026-11-02]

کلیپ‌های آموزشی، برای دانش‌آموزانی که ظرفیت بیشتری دارند، فرصت‌های یادگیری خوبی را ایجادکند. با توجه به اینکه در ماه‌های اخیر به آموزش مجازی توجه ویژه شده‌است و کلیپ‌ها و درسنامه‌ها در فضای مجازی وجود دارند، دانش‌آموزان علاقمند خودشان هم می‌توانند اطلاعات بیشتری در زمینه موضوعات درسی کسب کنند. نظر معلم شماره۵ در این مورد اینگونه است:

"امکانات فضای مجازی برای دانش‌آموزانی که نیاز به تکرار تدریس‌ها دارند خوب است. آن‌ها می‌توانند علاوه بر تدریس معلم خود، کلیپ‌های آموزشی مختلف را ببینند".

٤. **فرصت بازبینی آموزش‌ها:** درسال‌های اخیر موضوع آموزش معکوس بسیار مورد توجه قرار گرفته‌بود، اما به علت محدودیت‌ها، نوع نگاه اولیا به این شیوه آموزش و زمان‌بر بودن تهیه محتوا توسط معلمان، این شیوه از آموزش مورد استفاده قرارنمی‌گرفت. یکی از محاسن این شیوه آموزشی که در حال حاضر برای آموزش مجازی هم مطرح است، استفاده‌ی مکرر دانش آموزان از تدریس‌های معلمان است. این شیوه خصوصا بر ای دانش‌آموزان دیرآموز که نیاز به تکرار دارند مفید است. معلم شماره ۱ در این مورد می‌گوید:

" صوت قرآن و روخوانی فارسی و قران را برای بچه‌ها می‌گذارم، آنها چند مرتبه می‌توانند گوش کنند".

۵. پایین بودن سطح سواد اولیا: در آموزش مجازی که معلم به صورت فیزیکی در کنار دانش‌آموزان حضور ندارد، نقش اولیا بسیار بیشتر از قبل موردتوجه‌است. طبق تجاربی که معلمان در این مدت چند ماهه‌ی آموزش مجازی داشته‌اند، معمولا دانش‌آموزانی که اولیا آنان از سواد لازم برخوردارهستند در مقایسه با دانش‌آموزانی که اولیایی با سطح سواد پایین‌تر دارند در دروس عملکرد بهتری دارند. معلم شماره ٤ میگوید:

"نقش اولیا در آموزش مجازی بسیار پررنگ‌تر از آموزش حضوری است. در شرایطی که دانش‌آموزان در مدرسه نیستند اولیا باید تلاش کنند و زمینه‌ی آمادگی لازم

[Downloaded from ndea10.khu.ac.ir on 2026-11-02]

دانش‌آموزان را در کلاس مجازی فراهم کنند. آن دسته از اولیا که سطح سواد و معلومات بالاتری دارند بیشتر این موضوع را مدنظر قرار می‌گگ=دهند".

٦. کاهش انگیزه دانش‌آموزان: دانش‌آموزان به دلایل مختلف در آموزش مجازی انگیزه کمتری برای آموزش دارند، این مشکل خصوصا برای دانش‌آموزانی که به پاداش‌های بیرونی متکی بودند بیشتر است؛ زیرا در آموزش حضوری تشویق‌ها بیشتر جنبه‌ی بیرونی داشتند، مانند: برگزاری جشن‌های موفقیت و تجلیل از دانش‌آموزان برتر و دانش‌آموزانی که پیشرفت داشتند، اهدای هدیه و برگزاری اردوهای تفریحی برای این دانش‌آموزان. اکنون با توجه به اینکه اینگونه تشویق‌ها در آموزش مجازی وجود ندارند، می تواند باعث کاهش انگیزه و افت تحصیلی دانش‌آموزان شود. نظر معلم شماره۷ در این مورد اینگونه است:

" آموزش از طریق فضای مجازی باعث شده‌است که خیلی از دانش‌آموزانی که نیاز به توجه دارند در این شیوه‌ی آموزش ناخواسته نادیده گرفته‌شوند و این موضوع باعث دلزدگی آنها نسبت به تحصیل و تلاش نکردن آنها شود ".

۷. توجه کمتر به انجام تکالیف: اغلب معلمان معتقد بودند علاقه به انجام تکالیف درسی در دوره‌ی ابتدایی با آموزش مجازی کمتر شده‌است. معلمان هم زمان زیادی را صرف تهیه فیلم‌های آموزشی و برگزاری کلاس می‌کنند و این موضوع گاهی سبب می‌شود با دقت کمتری تکالیف را بررسی‌کنند و بازخوردهای کمتری به دانش‌آموزان دهند و باعث توجه کمتر دانش‌آموزان به انجام تکالیف شوند. معلم شماره ۳ در این باره می‌گوید:

" این وضعیت معلمان را از نظر روانی و حتی جسمی تحت فشار بیشتری قرار داده‌است. برای بنده که هم چشمم ضعیف است و هم کمرم مشکل دارد این وضعیت بسیار دشوار می‌باشد و بعد از کلاس که با حجم زیادی از پیام‌ها روبرو می‌شوم تا حدی خسته‌ام که امکان رسیدگی کامل به تکالیف دانش‌آموزان را ندارم. استفاده طولانی مدت از گوشی برای جسم و روان دانش‌آموزان هم زیان بار است. به نظر من اگر ساعت آموزش مجازی کمتر باشد بهتر است".

[Downloaded from ndea10.khu.ac.ir on 2026-11-02]

۸. زمان‌بر بودن آموزش مجازی: از بررسی تجارب معلمان اینگونه دریافت شد که در آموزش مجازی معلمان بیشتر از آموزش حضوری زمان صرف می‌کنند. معلمانی که تا سال گذشته حدود۵ ساعت زمان صرف آموزش می‌کردند، اکنون برای تهیه فیلم، درسنامه، برگزاری آزمون و تصحیح آن، برگزاری جلسات برای اولیا، پاسخ به پرسش های دانش‌آموزان و اولیا در شخصی و... بسیار بیشتر از زمان مشخص شده را باید به امر آموزش اختصاص دهند. معلم شماره ۲ در این‌باره می‌گوید:

"در شرایطی که دانش‌آموز در ساعت مشخص‌شده توسط معلم به علل مختلف مثل حضور نداشتن اولیا و عدم دسترسی دانش‌آموز به تلفن همراه یا نداشتن اینترنت به کلاس دسترسی ندارد، کار معلم چندبرابر می‌شود و در ساعاتی که دانش‌آموز به گوشی دسترسی دارد باید اشکالات او را بررسی کرده و به سوالاتش پاسخ دهد. بعد از صرف زمان بسیار برای تهیه فیلم‌های آموزشی باید چاره‌ای برای ارسال فیلم‌ها با حجم بالا پیدا کنیم، حجم فیلم‌ها باید کم شود، این کار هم زمان زیادی می‌طلبد".

۹. پایبندی کمتر به مقررات کلاسی: در آموزش مجازی به علت عدم حضور فیزیکی معلم، دلتنگی دانش‌آموزان خصوصا در دوره‌ی ابتدایی برای همکلاسی‌ها و تمایل به صحبت با آنان و همچنین نو بودن این آموزش، رعایت مقررات کلاسی برای دانش‌آموزان ناملموس‌تر است. این موضوع مشکلاتی برای معلمانی ایجاد می‌کند و باعث می‌شود گاهی ناچار شوند، چشم خود را به تعامل حین تدریس ببندند تا تمرکز کافی برای تدریس داشته باشند. معلم شماره ۳ این وضعیت را چنین بیان می‌کند:

"مهم‌تر اینکه آموزگار در کلاس مجازی چطور همزمان به ۲۰ پرسش که توسط دانش‌آموزان طرح می‌شود پاسخ دهد؟ قطعا برای مجموعه اداری و حتی مدیران و معاونان مدرسه قابل درک نیست. عملا کنترل بحث آموزشی ازدست معلم خارج می‌شود".

۱۰. استفاده کمتر از روش‌های تدریس خلاق: آموزش مجازی هم فرصت‌های بسیاری برای تدریس خلاق معلمان و همچنین شکوفایی خلاقیت‌های دانش‌آموزان

[Downloaded from ndea10.khu.ac.ir on 2026-11-02]

ایجاد کرده‌است. با این وجود اغلب معلمان معتقدند در کلاس حضوری، معلم برای ارائه تدریس خلاق فرصت های یشتری داشت. معلم شماره ٦ میگوید:

"وقتی مدارس حضوری بودند با اینکه زمان کمتری صرف آموزش میکردم و بیشتر فعالیتها را در زمان حضور در مدرسه انجام میدادم اما از روشهای متنوع‌تری برای آموزش استفاده میکردم. کمبود زمان و امکانات موجب شده نتوانم فعالیت‌های خلاق در کلاس انجام دهم".

بعدفرهنگی

پدیده آموزش مجازی برای کشورما یک اتفاق نوظهور بوده که از قبل نحوه مواجهه با آن، چالش‌ها، آسیب‌ها وسایر موارد برای مخاطبان و ذی‌نفعان توجیه نشده- بود. عدم زیرساخت‌های فرهنگی موجب شد تا دانش‌آموزان، معلمان و خانواده‌ها در مواجهه با آن سردرگم‌شده و یا بدنبال کشف بهترین رویکرد جهت استفاده باشند. در جدول ۲ زیر مضامین مربوط به بعد فرهنگی همراه با نمونه‌هایی از متن مصاحبه، مطرح می‌شود.

جدول۲:عومل فرهنگی دخیل در آموزش مجازی

مضمون	زیرمضمون	بخشی از روایات
فرهنگی	خوگرفتن اولیا و دانش‌آموزان به آموزش حضوری	معلم شماره۷: اولیا و بچه‌ها به شیوه‌ی سنتی عادت کردند و تغییر این ذهنیت زمان می‌برد.
	ایجاد تجربه جدید برای ذینفعان	معلم شماره۵: آموزش مجازی با همه‌ی محدودیت‌هایش فرصت جدید و خوبی برای آموزش ایجادکرده‌است.
	ورود ادبیات آموزش مجازی به تعلیم و تربیت در مدارس	معلم شماره۸: دغدغه تعطیلی مدارس به دلایل مختلف وجود ندارد.

[Downloaded from ndea10.khu.ac.ir on 2026-11-02]

مضمون	زیرمضمون	بخشی از روایات
	خستگی والدین و همکاری کم آنان برای پیشبرد اهداف آموزشی	معلم شماره۹: بیش از هر چیز، می‌توان نداشتن ضمانت اجرایی بین خانواده‌ها در این شیوه از آموزش را محل اشکال دانست گفت: چه ضمانتی وجوددارد خانواده در اجرای این طرح همکاری کند؟
	مسئولیت بیشتر والدین و دانش‌آموزان	معلم شماره۸: دغدغه‌ی اولیا برای آموزش بچه‌ها خیلی بیشتر شده‌است و زمان زیادی برای رسیدگی به درس بچه‌ها صرف می‌کنند.
	عدم توجیه و آماده نبودن اولیا برای آموزش مجازی	معلم شماره۳: مشکل دیگر این است که معلم نمی‌داند خود دانش‌آموز به پرسش‌ها پاسخ می‌دهد یا صاحب گوشی!
	عدم حرف شنوی دانش‌آموزان از اولیا	معلم شماره۷: اما مشکل این است که خیلی از اولیا از اینکه بچه‌ها در منزل به درس توجه کافی ندارند نگران هستند.

۱.خوگرفتن اولیا و دانش‌آموزان به آموزش حضوری: تغییر ریل یادگیری از شیوه حضوری به مجازی بسیار دشوار است و با مقاومت ذهنی روبرو است. دانش‌آموزان و اولیا مدت طولانی آموزش حضوری را تجربه کرده‌اند و اکنون آموزش مجازی با دغدغه‌ها، مشکلات و سختی‌های فراوانی که برای دانش‌آموزان و خصوصا اولیا ایجاد کرده‌است باعث مقاومت آنها در برابر آموزش مجازی شده است. معلم شماره ۸ دراین مورد می گوید:

[Downloaded from ndea10.khu.ac.ir on 2026-11-02]

"در کلاس ٤١ نفره‌ی من، ٥،٦ تا از اولیا اصرار دارندکه فرزندشان درشرایط کرونا و با وجود اینکه آموزش به شیوه‌ی حضوری از سوی وزارت آموزش پرورش کنار گذاشته شده است، به مدرسه بیایند. اولیا خسته شده‌اند و خود را در رسیدگی به امور درسی فرزندانشان ناتوان می بینند و در این شرایط حتی بیماری فرزندشان هم اهمیتی ندارد و اصرار بر حضور دانش‌آموز در مدرسه دارند".

۲. ایجاد تجربه جدید برای ذینفعان: آموزش مجازی با تمام کاستی‌ها، شیوه‌ی جدیدی از آموزش را ارائه داد که برای شروع می‌تواند گامی موثر باشد و امیدوارم بتوانیم در زمینه آموزش مجازی با بررسی اقدامات کشورهای پیشرفته، بهتر عمل کنیم. نظر معلم شماره ٦ در این مورد اینگونه است:

تدریس به شکل مجازی برای معلمان بسیار زمان بر و سخت است و از نظر اولیا و دانش‌آموزان نیز نتوانسته جایگزین آموزش حضوری باشد؛ اما راهی بود که باید طی می‌کردیم. آموزش مجازی شیوه‌ای جدید از آموزش است و تجربه‌ای تازه برای دانش‌آموزان و همچنین معلمان شد".

۳. ورود ادبیات آموزش مجازی به تعلیم و تربیت: مدارس خصوصا در دوره‌ی ابتدایی، هرسال با تعطیلات ناخواسته به علل مختلف روبرو بود. آموزش مجازی فرصت بسیار مناسبی برای مواجهه با این مشکلات است و شرایطی که به سبب شیوع ویروس کرونا در آموزش ایجاد شد مسلما باعث تغییر آموزش پساکرونا خواهدشد. معلم شماره ۹ میگوید:

"آموزش مجازی با همه ی ناکارآمدی در این مدت، حداقل مورد توجه قرار گرفت، اولین گام برای اصلاح شرایط توجه به مساله است".

٤. مسئولیت بیشتر والدین و دانش‌آموزان و خستگی آنان: والدین و دانش‌آموزان مسئولیت زیادی در آموزش مجازی دارند و خستگی والدین باعث شده‌است همکاری آنان برای پیشبرد اهداف آموزشی کمتر شود. معلم شماره۳ در این باره می‌گوید:

"دانش‌آموزی که در این شرایط، خانواده‌اش به علت شرایط خاص کنونی تا دیروقت بیدار هستند و تا نزدیک ظهر می‌خوابد را چگونه می‌توان در کلاس مجازی و

[Downloaded from ndea10.khu.ac.ir on 2026-11-02]

غیرحضوری سنجید و تمرکزش بر درس را کنترل کرد؟ برای خودم چند بار پیش آمده که تماس بگیرم تا دانش‌آموز را از خواب بیدار کنم. بماند که برخی دانش‌آموزان می‌گویند اینترنت نداریم یا قطع شده‌است و نمی‌توانیم در کلاس شرکت کنیم".

۵. عدم توجیه و آماده نبودن اولیا برای آموزش مجازی: برخی از اولیا به سبب آشنایی کم با آموزش مجازی ممکن است اعمالی انجام دهند که به یادگیری دانش‌آموزان آسیب بزند. معلم شماره ۱۰ این شرایط را اینگونه بیان می‌کند:

"نتیجه ارزشیابی‌های کتبی و تصویری، در مورد تعدادی از دانش‌آموزانم اصلا مشابه نیست و من نمی‌دانم اولیا را ارزیابی می‌کنم یا دانش‌آموز را. حتی در تماس تصویری هم گاهی نگاه دانش‌آموز به سمتی دیگر است و زمزمه صدای دیگران برای پاسخگویی شنیده می‌شود"!

٦. عدم حرف شنوی دانش‌آموزان از اولیا: این موضوع خصوصا در دوره‌ی ابتدایی که دانش‌آموزان اعتقاد عجیبی به معلم خود دارند، دیده می‌شود. اکثر اولیا طی صحبت‌هایی که با معلمان داشته‌اند به این موضوع اشاره‌کرده و از معلم درخواست می‌کنند که بر انجام تکالیف، مطالعه دروس و...تاکید کنند. معلم شماره ۸ از جذابیت معلم در دوره ابتدایی اینگونه میگوید:

"دانش‌آموزان دوره ابتدایی علاقه‌ی زیادی به معلم خود دارند، به طوری که عموما والدین نکات تربیتی را می‌گویند ما انتقال دهیم، دانش‌آموزان در خیلی مواقع حرف ماها را بیشتر گوش میدن".

بعد اجتماعی

به لحاظ اجتماعی و تعاملات میان‌فردی نیز آموزش مجازی تاثیرات بسزایی گذاشته است. به طوری که روابط دانش‌آموزان با یکدیگر و با معلم کاهش یافته و فعالیت‌های گروهی به حداقل خود رسیده است. زیر مضامین مربوط به بعد اجتماعی شامل ٦ مورد می‌باشد که در جدول ۳ بیان‌شده و در ادامه هرکدام از آن‌ها همراه با نمونه‌هایی از متن مصاحبه، تشریح می‌شود.

[Downloaded from ndea10.khu.ac.ir on 2026-11-02]

جدول۳: عومل اجتماعی دخیل در آموزش مجازی

مضمون	زیرمضمون	بخشی از روایات
اجتماعی	کاهش فعالیت‌های گروهی دانش‌آموزان	معلم شماره٤: من سعی می‌کنم از طرق گوناگون تعامل بچه‌ها را با هم بیشترکنم اما در آموزش مجازی نمی‌شود انتظار فعالیت‌های گروهی در حد آموزش حضوری را داشت.
	کاهش تفریح و شادی دانش‌آموزان	معلم شماره٦: دانش‌آموزان در کلاس که آموزش با بازی همراه بود، توجه بیشتری به درس داشتند.
	حذف ارتباط و تعامل چهره به چهره با معلم و همکلاسی‌ها	معلم شماره۱: ارتباط عاطفی معلم و دانش‌آموز وجود ندارد. من چند تا از بچه‌های کلاسم را اصلا نمی‌شناسم.
	آسیب روانی و اعتیاد به فضای مجازی	معلم شماره۸ دانش آموزان زمان زیادی در فضای مجازی هستند که این مساله نگران کننده است.
	پرورش روحیه خودارزیابی و خودقضاوتی دانش‌آموزان	معلم شماره۸: ارزشیابی خیلی سخت شد اما این شیوه باعث می‌شود دانش‌آموزان توانایی ارزیابی خودشان را داشته باشند.
	همدلی با معلمان	معلم شماره۳: خیلی از اولیا معتقدند که سختی کار معلمان را الان درک می‌کنند.

حذف انجام فعالیت‌های گروهی، حذف ارتباط و تعامل چهره به چهره با همکلاسی‌ها ومعلم، حذف تفریح و شادی از فعالیت‌های کلاسی و آسیب روانی و اعتیاد به فضای مجازی از از عیوب اجتماعی و عاطفی آموزش مجازی می‌باشند.

[Downloaded from ndea10.khu.ac.ir on 2026-11-02]

آموزش مجازی از نظرعاطفی واجتماعی دارای نقاط قوت نیز هست. این نوع آموزش می‌تواند سبب شود که دانش‌آموزان تبدیل به خودارزیاب‌های خوبی شوند. البته فاصله‌ی بسیاری با محقق شدن کامل این اصل داریم و نقش خودارزیابی هنوز برای دانش‌آموزان و اولیا به درستی روشن نیست. آموزش مجازی همچنین سب همدلی اولیا با معلمان شده‌است و در شرایط کنونی که اولیا در کنار معلمان در امر آموزش دخیل‌اند، بهتر می‌توانند تلاش‌های بی شائبه‌ی معلمان و سختی کار آنان را درک کنند.

۱.کاهش فعالیت‌های گروهی دانش‌آموزان: در مدرسه دانش‌آموزان بیشتر درگیر فعالیت‌های گروهی بودند و این موضوع به یادگیری دانش‌آموزان کمک می‌کرد. معلم شماره ۹ در مورد فعالیت‌های گروهی اینچنین می‌گوید:

"وقتی معلم تکلیف گروهی به دانش‌آموزان می‌داد یا با هم کاردستی انجام می‌دادند، تقسیم وظیفه و ارتباط با همدیگه رو یاد می‌گرفتند که تو این نوع اموزش اصلاً وجود نداره".

۲. کاهش تفریح و شادی دانش‌آموزان: تفریح و شادی در کلاس حضوری، انگیزه دانش‌آموزان را برای یادگیری دروس بیشتر می‌کرد. معلم شماره ٦ در اینباره می‌گوید:

"توی مدرسه ورزش می‌کردند، با هم بازی داشتند، بعضی وقتا می‌گفتم که بچه‌ها برای همدیگه جوک بگید که الان دیگه وضعیت فرق کرده، درسته که در فضای مجازی با هم چت می‌کنند و حرف می‌زنند اما دنبال هم دودیدن و بالا و پایین پریدن یه حال و هوایی دیگه داره که جاش فقط تو مدرست".

۳. حذف ارتباط و تعامل چهره به چهره با معلم و همکلاسی‌ها: وجود ارتباط عاطفی میان معلم و دانش‌آموزان خصوصا در دوره ابتدایی که دانش‌آموزان علاقه و توجه بیشتری به معلم نشان می‌دهند در یادگیری دروس و سلامت روانی و اجتماعی دانش‌آموزان تاثیر بسزایی دارد. معلم شماره ۷ و٤ در اینباره می‌گویند:

[Downloaded from ndea10.khu.ac.ir on 2026-11-02]

"وجود نداشتن ارتباط عاطفی میان معلم و دانش‌آموز خصوصا در دوره‌ی ابتـدایی خیلی در روحیه‌ی بچه‌ها تاثیر دارد. من سعی کردم با گذاشتن لایو چند جلسه با بچـه‌ها دور از مطالب درسی، ارتباط عاطفی برقرارکنم".

" بچه‌ها به بهانه‌ی کلاس و آموزش مجازی، ممکن است ازمکان‌هـای دیگـری در فضای مجازی سردربیاورند و به اطلاعاتی که مناسب سن آن‌هـا نیسـت دسترسـی پیـدا کنند. همچنین ممکن است این موضوع سبب اعتیاد به فضای مجازی شود".

٤. پرورش روحیه خودارزیابی و خودقضاوتی دانش‌آموزان: آموزش مجازی بـا تمام کاستی‌هایی که دارد، باعث می‌شود دانش‌آموزان به خودارزیابان تبدیل شوند چـون خواه و نـاخواه در آمـوزش مجـازی بخشـی از آمـوزش و ارزیـابی در اختیـار اولیـا و دانش‌آموزان است. معلم شماره ٦ در اینباره می‌گوید:

" والدین دقیقا در جریان آموزش آن روز هستن و مطمئن میشـن کـه فرزندشـون کاملاً یک مبحث رو یادگرفته. با روش تدریس معلـم آشـنا می‌شـوند و در کـل متوجـه می‌شوند که معلم‌ها چگونه در کلاس کار می‌کنند. دانش‌آموزان هم یاد می‌گیرن بخشـی از ارزیابی دروس را انجام دهند چون معلم به شکل حضوری کنار دانش‌آموز نیست".

٥. همدلی با معلمان: در جریان آموزش مجازی با وجود نقاط ضعف، ایـن نقطـه قوت وجود دارد که اولیا با سختی کار معلمان آشنا شده و به شکل ملموس این موضوع را درک می‌کنند. معلم شماره ٤ دراینباره می‌گوید:

" اولیا میگن تازه متوجه شدیم چقدر کار معلمی سـخته، خودمـون کلافـه شـدیم، خدا به داد شما معلما برسه که چی می‌کشید از دست این وروجکـا. فقـط براتـون دعـا می‌کنیم که سلامت باشید".

بعد اقتصادی

بدیع‌بودن آموزش مجازی و حضور یکباره آن در زندگی تحصیلی دانش‌آمـوزان و معلمان، بارهای اقتصادی را هم به همراه داشت؛ به طوری که هزینه‌هایی که به‌یکباره به

[Downloaded from ndea10.khu.ac.ir on 2026-11-02]

مخاطبان آن تحمیل شد. زیر مضامین مربوط به بعد اقتصادی در جدول ٤ بیان‌شده و در ادامه هرکدام از آن‌ها همراه با نمونه‌هایی از متن مصاحبه، تشریح می‌شود.

جدول٤: عوامل اقتصادی دخیل در آموزش مجازی

مضمون	زیرمضمون	بخشی از روایات
اقتصادی	هزینه سخت افزار و اینترنت برای معلم و دانش‌آموزان	معلم شماره۱: امکانات فیلم برداری و میکروفون برای معلمان وجود ندارد. من با گوشی خودم فیلم می‌گرفتم و مدام حافظه‌ی تلفنم پر می‌شد... خانواده دانش‌آموزان برای تامین هزینه‌های اینترنت مشکل دارند.
	رسیدگی کم اولیا شاغل به دانش‌آموزان	معلم شماره۷: تعدادی از اولیای کلاس من شاغل هستند که مشکل ساز شده‌است.
	کاهش هزینه ایاب و ذهاب	معلم شماره۱۰: اولیا هزینه‌های زیادی صرف خرید گوشی و اینترنت کردند اما از طرفی هزینه‌های دیگر کم‌تر شده‌است.

۱.هزینه سخت افزار و اینترنت برای معلم و دانش‌آموزان: آموزش مجازی گرچه هزینه‌های ایاب و ذهاب را از بین برده‌است اما هزینه‌های دیگر مانند هزینه سخت افزار واینترنت برای معلم و دانش‌آموزان، جایگزین هزینه ایاب و ذهاب شده‌است که برای دانش‌آموزان بی بضاعت بسیار مشکل آفرین شده‌است. معلم شماره۵ در این باره می گوید:

"آموزش مجازی پدیده‌ای هست که ما مجبور بودیم دیر یا زود به سمت آن حرکت کنیم. اما متاسفانه در کشور ما بستر مناسب برای آموزش مجازی فراهم نیست و در واقع این آموزش با مشکلات بسیاری روبرو است. از جمله این مشکلات: فراهم نبودن امکانات برای همه ی دانش‌آموزان است که همین مسئله باعث شده برخی از دانش‌آموزان بی بضاعت ترک تحصیل کنند".

[Downloaded from ndea10.khu.ac.ir on 2026-11-02]

۲.رسیدگی کم اولیا شاغل به دانش‌آموزان: در آموزش مجازی اولیایی که شاغل هستند، زمان کافی برای رسیدگی به امور آموزشی دانش‌آموزان را ندارند و اگر از شغل خود استعفا دهند، بار مالی بسیاری را متحمل می‌شوند. معلم شماره ۱ در این باره می گوید:

"پدرو مادر بچه‌ها سرکار می‌روند و بچه‌ها چون گوشی ندارند، نمی‌توانند در کلاس آنلاین باشند. بعد از اینکه مادر از سرکار برگشت شاید حوصله و وقت نکند تا به بچه برسد. دانش‌آموزی دارم که گوشی ندارد و از گوشی همسایه استفاده می‌کند".

۳. کاهش هزینه ایاب و ذهاب: آموزش مجازی هزینه‌های دیگری مانند تهیه گوشی موبایل و بسته اینترنت دارد اما هزینه رفت و آمد از مجموع هزینه‌های ماهانه دانش‌آموزان کم شده است و این موضوع خصوصا برای دانش‌آموزانی که برای رفت و آمد نیاز به استفاده از سرویس داشتند، مفید بوده است. معلم شماره ۲ دراینباره می‌گوید:

"عده‌ای از اولیا که با توجه به گسترش بیماری نگرانی زیادی از حضور بچه هاشون در مدرسه دارند، میگن از این بابت که دیگه هزینه سرویس برای رفت و آمد بچه ها پرداخت نمی‌کنن و نگران رفت و آمدشون نیستن، خوشحالن".

بعد فنی

اهمیت زیرساخت‌های فنی در آموزش مجازی نقش بسزایی داشته که متاسفانه بدلیل شیوع ویروس و یکدفعه‌ای شدن آموزش مجازی، این زیرساخت‌ها از قبل تعبیه نشده بود. در جدول ۵ زیرمضامین مربوط به این بعد بیان‌شده و در ادامه هرکدام از آن‌ها همراه با نمونه‌هایی از متن مصاحبه، تشریح می‌شود.

جدول۵: عوامل فنی دخیل در آموزش مجازی

مضمون	زیرمضمون	بخشی از روایات
فنی	سرعت کم اینترنت	معلم شماره٤: مشکل سامانه شاد این است که در بعضی ساعات به علت پایین بودن سرعت جابجایی اطلاعات در سامانه

[Downloaded from ndea10.khu.ac.ir on 2026-11-02]

مضمون	زیرمضمون	بخشی از روایات
		شاد، معلم و دانش آموزان نمیتوانند به موقع پاسخگوی یکدیگر باشند و با هم ارتباط بگیرند. مثلا معلم سوال می کند و دانش آموز ۵ دقیقه بعد سوال را می بیند.
	دانش وسواد اندک رسانه‌ای برخی معلمان و اولیا	معلم شماره۵: بعضی از همکاران و همینطور اولیا اطلاعات اولیه برای حضور در فضای مجازی را ندارند پس نیاز به آموزش احساس می‌شود.
	عدم جذابیت و خسته کننده بودن برخی مواد آموزشی	معلم شماره۲: باید دقت کرد کلیپ‌ها و درسنامه‌ها خیلی طولانی نباشند و از موزیک و امکانات دیگر برای تهیه کلیپ‌ها استفاده کرد. در آموزش مجازی نیاز به جذابیت برای ارائه محتوا بسیار بیشتر از آموزش حضوری احساس می شود، زیرادانش‌آموزان حوصله‌ی کمتری برای مشاهده و مطالعه تدریسها دارند.
	مشکلات شبکه اجتماعی دانش‌آموزی(شاد)	معلم شماره۱: سامانه شاد با اشکالات زیادی روبرو است. این سامانه من که معلم رسمی هستم را احراز هویت نکرد.

۱.سرعت کم اینترنت: در آموزش مجازی از بعد فنی مشکلات بسیاری وجود دارد. سرعت اینترنت کم است و باعث نارضایی معلمان ودانش‌آموزان شده‌است. معلم شماره ۳ دراینباره می‌گوید:

[Downloaded from ndea10.khu.ac.ir on 2026-11-02]

"خیلی سرعت اینترنت تو کشورمون خوب بود حالا با این داستان درس دادن تو شبکه‌های اجتماعی سرعتش هم کمتر شده. فکر کنید یهو وسط درس دادن معلم اینترنت قطع میشه یا سرعتش کم میشه و بچه‌ها تو یادگیری دچار مشکل میشن و کلافه می‌شن".

۲.دانش وسواد اندک رسانه‌ای برخی معلمان و اولیا: یکی دیگر از مشکلات این است که برخی از معلمان و اولیا مهارت کافی برای حضور و تدریس در فضای مجازی ندارند، در نتیجه نیاز به آموزش در این خصوص دیده می‌شود. معلم شماره ۱ دراینباره می‌گوید:

"بعضی از اولیا حتی نمی‌دونن ویس چیه، فقط یه تماس بلدن و چهار تا اس ام اس فرستادن، در روند آموزش مجازی هم خودشون اذیت می‌شن و هم انرژی زیادی از معلم می‌گیرن".

۳. عدم جذابیت و خسته کننده بودن برخی مواد آموزشی: مهارت ناکافی، خستگی و سایرعوامل باعث می‌شود گاهی محتوایی که معلمان آماده می‌کنند، جذابیت کافی برای دانش‌آموزان نداشته‌باشند و دانش‌آموزان توجه لازم به آموزش را نشان ندهند. معلم شماره ۷ دراینباره می‌گوید:

"کمبود جاذبه‌های بصری بسیار در آموزش به این صورت احساس می‌گردد و به نوعی باعث کلافه شدن و عدم جذب کودک به درس می‌شود. کلاً این آموزش‌ها چه مجازی و چه از طریق تلویزیون برای بچه‌ها مثل قبل جذابیت نداره".

٤. مشکلات شبکه اجتماعی دانش‌آموزی(شاد): از نظر معلمان، شبکه اجتماعی دانش‌آموزی(شاد) مشکلات بسیاری دارد و درواقع یک پیام‌رسان است نه یک سیستم مدیریت یادگیری[1]. فرآیندیاددهی‌یادگیری باید در یک محیط مناسب انجام شود نه در یک پیام‌رسان که در رساندن پیام‌ها هم مشکل دارد! معلم شماره۳ در این باره می‌گوید:

[1] Learning Management System

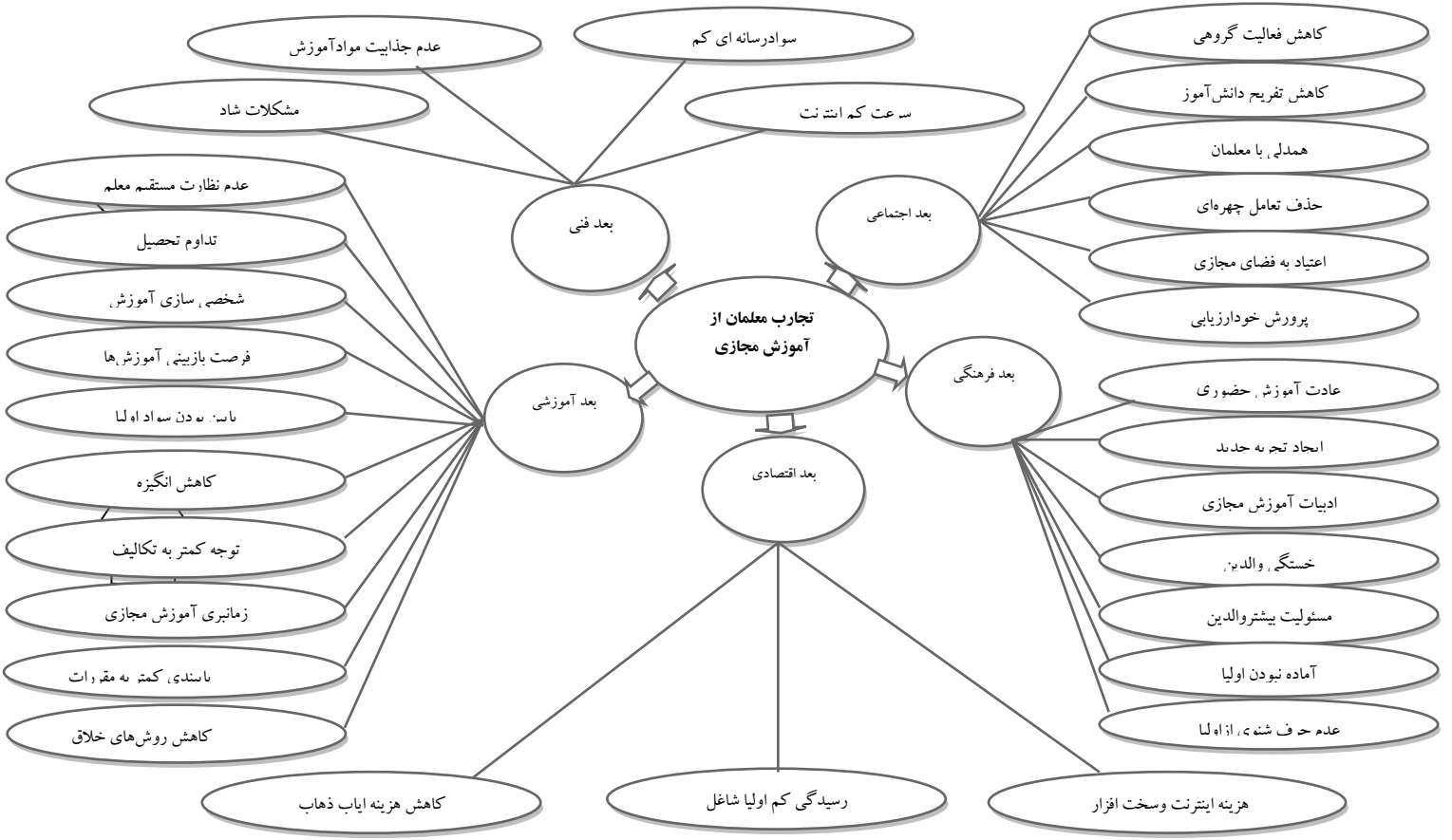
[Downloaded from ndea10.khu.ac.ir on 2026-11-02]

" سرعت شاد در ساعات پیک ترافیک کم می شود. همچنین قابلیت‌های سامانه شاد مانند ارسال تکلیف و آزمون با مشکل مواجه است و همه‌ی دانش‌آموزان موفق به ارسال تکالیف و آزمون از طریق سامانه شاد نمی‌شوند".

بحث و نتیجه‌گیری

پژوهش حاضر با هدف واکاوی تجارب معلمان دوره ابتدایی از آموزش مجازی در زمان شیوع ویروس کرونا بود. با توجه به اهداف عالی نظام تعلیم و تربیت، در ارتباط با افزایش کیفیت یادگیری دانش‌آموزان و رشد علمی و فرهنگی آنان در بستر نظام آموزش و پرورش، پژوهش حاضر با هدف بررسی این مهم در دوره بحرانی شیوع ویروس کرونا در سطح کشور با توجه و تمرکز بر آموزش‌های مجازی و چالش‌های پیش روی انجام شد. یافته‌های بدست آمده از تجارب معلمان در قالب شبکه مضامین نشان داده شد (شکل ۱). به طور کلی، نتایج پژوهش حاکی از آن است که، آموزش‌های مجازی در این برهه‌ی زمانی دارای مزایا و معایب متفاوتی بوده که از ابعاد گوناگون آموزشی، اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی و فنی مورد بررسی قرار گرفتند و در ادامه به تبیین و همسویی این ابعاد با دیگر مطالعات پرداخته می‌شود.

[Downloaded from ndea10.khu.ac.ir on 2026-11-02]

[Downloaded from ndea10.khu.ac.ir on 2026-11-02]

در بعد آموزشی؛ شخصی سازی آموزش، فرصت بازبینی آموزش‌ها برای دانش‌آموزان و تداوم تحصیل از نکات مثبت بودند. آموزش مجازی در زمان شیوع ویروس کرونا با کمبودهایی مواجه بود اما موجب شد دانش‌آموزان روند تحصیلی خود را طی‌کنند و از تحصیل بازنمانند. یانگ[1] (۲۰۲۰)، نیز در پژوهش خود م به این نتیجه رسیدکه آموزشهای مجازی زمینه ساز فرصت‌های آموزشی برای تمامی گروه‌ها و تمامی سنین شدند و این گونه آموزشها، به صرفه بودند. آموزش مجازی همچنین باعث شد تا دانش‌آموزان با استفاده از امکانات فضای مجازی، یادگیری را با ظرفیت خود تنظیم کنند. در خصوص دانش‌آموزان دیرآموز که برای یادگیری دروس نیاز به تکرار داشتند نیز آموزش مجازی گامی موثر بود؛ زیرا دانش‌آموزان می‌توانستند محتوای تهیه شده را بارها ببینند. از آنجایی که آموزش مجازی سبب ایجاد فاصله فیزیکی بین معلم و دانش-آموز گردیده است، لذا در نوع تمرکز و اهمیت هر یک از اهداف تغییراتی صورت گرفته است. این تغییرات به طور ویژه در مقوله اهداف نوین آموزشی در انطباق با شرایط آموزش مجازی، انعکاس یافته است.

آموزش مجازی در بعد آموزشی دارای نقاط ضعفی هم بود که نیاز به توجه دارد. یکی از این موارد عدم کنترل مستقیم معلم بر فعالیت‌های دانش‌آموزان بود. این مشکل باعث شده‌بود تا دانش‌آموزان به تکالیف درسی توجه کمتری داشته‌باشند و اهمیت آن هنگامی بیشتر مورد توجه قرار گرفت که سطح سواد و معلومات اولیا کم بود. از طرفی به علت اینکه آموزش مجازی برای معلمان زمان‌بر بود، همیشه نمی‌توانستند به طور کامل نقاط ضعف دانش‌آموزان در تکالیف را بررسی کرده و تک به تک بازخورد دهند. همچنین به علت محدودیت زمان و مهارت کمتر، برخی معلمان از روش‌های تدریس خلاق کمتر استفاده می‌کردند. به علت ماهیت کلاس مجازی و خصوصیات دانش‌آموزان دوره ابتدایی، کنترل صحبت‌های دانش‌آموزان و ایجاد نظم در کلاس سخت‌تر بود. پژوهش‌ها نیز نشان دادند که دانش‌آموزان دوره‌ی ابتدایی علاقه زیادی به

[1] Yang

[Downloaded from ndea10.khu.ac.ir on 2026-11-02]

پاسخ‌گویی بدون توجه به صحیح بودن پاسخ داشتند. بـه همـین سـبب کنتـرل فعالیـت کودکان در کلاس مشکل می‌شد (راکاناللو، برونـدینو و مو[1]، ۲۰۱۹).

در بعد فرهنگی نیز آموزش مجازی، نکات مثبـت و منفـی داشـت. از نکـاتی کـه کمک‌کننده بود، می توان به ورود آموزش مجازی به نظام تعلیم و تربیت اشاره کرد کـه مسلما آموزش پساکرونا را نیز تحت تاثیر قـرار خواهـد داد. آمـوزش مجـازی بـا تمـام محـدودیت‌ها تبـدیل بـه تجربـه‌ای نـو بـرای معلمـان، اولیـا و دانش‌آمـوزان شـد. مسئولیت‌پذیری دانش‌آموزان را افزایش داد و می تواند گامی مثبت در جهـت پیشـرفت نظام آموزشی با بررسی عملکرد کشورهای پیشرفته در این زمینه باشـد(نمبیر[2]، ۲۰۲۰) . اما در نقطه‌ی مقابل این آموزش از نظر فرهنگی دارای نقـاط ضـعفی نیـز بـود. اولیـا و دانش‌آموزان سالهای طولانی آموزش حضوری را دریافت کرده بودند و طبیعی بـود کـه در بدو ورود آموزش مجازی، مقاومت‌هایی در مقابل آن داشتند، اما باید توجه کـرد کـه آموزش مجازی از سوی ذینفان پذیرفته شود. شه پناه و همکاران (۱۳۹۶) معتقدنـد اگـر برای مسئولان و متولیان امر، معلمان و اولیاء این موضوع که زمان تکرار شیوه‌های سنتی به اتمام رسیده است، قابل پـذیرش نباشـد در آن صـورت هرگـز شـیوههای جدیـد را نخواهند پذیرفت چرا که زیربنای تغییر دادن و تغییر یافتن، آمادگی و علاقمنـدی بـرای پذیرش آن است.

البته این دید منفی دلایلی هم داشت؛ کاریزمای معلـم خصوصـا در دوره ابتـدایی، باعث شده بود تا دانش آموزان بیشتراز جانب معلم آموزش را بپذیرند و از اولیا حـرف شنوی کمی داشته باشند، حذف کاریزمـای ناشـی از حضـور معلـم در محـیط آمـوزش مجازی، تغییر و به اشتراک‌گذاری بیشتر مسئولیت یادگیری به والدین که بعضاً بـا عـدم رضایت آنان از چنین فرایندی به وجـود آمـده بـود (سـانابریا[3] و همکـاران، ۲۰۱۸) . از سوی دیگر برخی اولیا هنوز برای آموزش مجازی آمـادگی لازم را نداشـتند و بـه نمـره بیش از یادگیری فرزندشان اهمیت می‌دادند که این موضوع گاهی سبب می‌شد اولیـا بـه

1 Raccanello, Brondino & Moe
2 Nambiar
3 Sanabria

[Downloaded from ndea10.khu.ac.ir on 2026-11-02]

جای دانش‌آموز در آزمون‌ها شرکت کرده و یا حتی در کلاس به جای دانش‌آموز حضور داشته باشند.

در بعد اجتماعی و عاطفی آموزش مجازی سبب پرورش حس همدلی اولیا با معلمان و تعامل بیشتر آنها با هم شد. همچنین موجب تبدیل شدن دانش‌آموز به فردی خودمحور و خودارزشیاب شد. دلشاد و همکاران (۱۳۹۵) معتقدند یادگیری مبتنی بر وب، موجب تقویت و تشویق یادگیری فردی خودمحور شده و اساساً متمرکز بر یادگیرنده است. در بعد اجتماعی آموزش مجازی با مشکلاتی مواجه بود. این نوع آموزش باعث شد، فعالیت‌های گروهی دانش‌آموزان که در آموزش حضوری بسیار چشمگیر بود تا حد زیادی کاهش یابد. دانش‌آموزان در آموزش حضوری زنگ‌های تفریح، بازی‌های کلاسی و اردوهای مفرح داشتند که این امکان برای آموزش مجازی به این شیوه مهیا نبود. در آموزش مجازی ارتباط و تعاملات دانش‌آموزان با دوستان و سایر اعضای مدرسه در شکل گیری شخصیت آنان بسیار اهمیت داشت که این ارتباط وتعامل چهره به چهره در آموزش مجازی وجود نداشت. آرسلان[1] و همکاران (۲۰۲۰) معتقدند آموزش مجازی، زمینه تعاملات آموزشی رودررو را تبدیل به ارتباطات غیرحضوری و سیستمی و حضور در جوّ آموزشی مدرسه و کسب تجربه توسط یادگیرندگان در محیط پویای مدرسه به صورت رودررو را حذف نمود. علاوه بر این اولیا و مربیان نگران خطرات آموزشی برای دانش‌آموزان بودند؛ این موضوع ضرورت نظارت کامل اولیا را می‌طلبید.

از نظر اقتصادی آموزش مجازی هزینه‌های جدیدی ایجاد کرده بود، اما در مقابل بخشی از هزینه‌ها را از بین برده‌بود. یانگ[2] (۲۰۲۰) معتقد بود، آموزش مجازی در بعد اقتصادی باعث کاهش هزینه ایاب و ذهاب، همچنین صرفه‌جویی در زمان ایاب و ذهاب دانش‌آموزان و حتی والدین آنها شد.

[1] Arslan
[2] Yang

[Downloaded from ndea10.khu.ac.ir on 2026-11-02]

در بعد فنی نیز مشکلاتی مانند سرعت پایین اینترنت، مهارت اندک برخی از اولیا و معلمان که باعث جذابیت کمتر فیلم‌ها و محتوای تولیدی می‌شد و همچنین مشکلات شبکه اجتماعی دانش آموزی (شاد) قابل بررسی بود. مشکل شاد در سال گذشته قابل هضم بود اما در سال تحصیلی جدید با توجه به اینکه مشکلات شناسایی شده بود و زمان کافی برای حل آن وجود داشت، معلمان، اولیا و دانش‌آموزان انتظاری بسیار بیشتر از این نرم افزار داشتند. دوجی، مقیمی و حاجی‌لو (۱۴۰۰) نیز به اهمیت ارتقا زیرساخت‌های فنی اشاره کردند. نتایج این مطالعه بر تاثیرات شبکه مجازی بر کارآمدی معلمان و ارتقای سطح یادگیری دانش آموزان تاکید داشته و با این بعد از پژوهش همسو است. همچنین، حامدی‌نسب، غلامی و عزیزی (۱۳۹۹) نیز بر اهمیت استفاده از شبکه‌های بومی و ملی در آموزش مجازی و تاثیر این شبکه‌ها بر رابطه‌ی معلم و دانش-آموزان توجه داشتند.

به دلیل وجود محدودیت‌های ناشی از ویروس کرونا و تعطیلی مدارس، کار پژوهشگران سخت بود. به خصوص عدم همکاری برخی معلمان در فرایند مصاحبه به دلیل مشغله زیاد معلمان در شرایط تدریس مجازی همچنین معلمان که مصاحبه شوندگان این پژوهش بودند، بعضا به دلیل ضبط صدا بسیار محافظه کارانه صحبت می‌کردند.

بر اساس یافته‌های پژوهش حاضر، پیشنهادات زیر جهت بهره‌مندی هر چه بیشتر از آموزش مجازی خصوصا در زمان‌های بحرانی همچون شیوع ویروس کرونا، آلودگی هوا، بارش برف و سایر موارد ارائه می‌گردد:

- یکی از مهمترین جنبه‌های پیشنهادی حضور پژوهشگران در عرصه نوپدید آموزش مجازی اجباری است. با توجه به بدیع بودن موضوعات پژوهشی در این زمینه و وجود شرایط ناپایدار و بی‌ثبات نیاز به مطالعات عمیق و گسترده در این حوزه افزایش می‌یابد. به طوری که می‌توان ادعا کرد که هر زیرمضمون مطرح شده در پژوهش حاضر، یک موضوع پژوهش در دوران پاندمی کروناست.

[Downloaded from ndea10.khu.ac.ir on 2026-11-02]

-همچنین پژوهشگران با سه دوره زمانی قبل از کرونا، حین کرونا و پساکرونا مواجه هستند؛ لازم است پژوهشگران برای وضعیت فعلی و آتی آموزش و پرورش برنامه‌ریزی کرده و آماده‌سازی نمایند. لذا بهترین مواجهه پژوهشی، بررسی دو دوره حین و پس از کرونا و مقایسه شرایط آموزش و یادگیری در آن‌هاست.

– برخی از معلمان سواد رسانه ای کافی به منظور تدریس مجازی مفید ندارند، در نتیجه برگزاری کارگاه‌های آموزشی جهت توسعه و توانمندسازی معلمان در استفاده از شبکه‌های آموزش مجازی، لازم و ضروری می باشد.

– به علت اینکه اولیا آشنایی کافی با آموزش مجازی ندارند نیاز است تا در کنار آموزش دروس برای دانش‌آموزان، برنامه‌های آموزشی برای اولیا هم در نظر گرفته و پخش شود و توصیه‌های لازم به اولیا برای بهره وری بیشتر از آموزش مجازی داده شود و همچنین آنان را از تهدیدات فضای مجازی مطلع سازد.

– پیشنهاد می‌شود در برنامه‌ریزی درسی جایگاهی خاص به فرهنگ‌سازی وسیع نسبت به فواید و مزایا و معایب و تهدیدهای آموزش مجازی در سطح مدارس، برای یادگیرندگان و معلمان اختصاص یابد؛ زیرا در نهایت، اغلب معلمان به دلیل عدم آشنایی کافی و دقیق با فنآوری‌های نوین آموزشی به همان سبک و روش سنتی یادگیری تمایل دارند و آن را به کار می‌برند.

– ارتقا قابلیت‌های شبکه اجتماعی دانش‌آموزی (شاد) به سبب مشکلاتی که معلمان و دانش‌آموزان با آن مواجه می‌باشند. شبکه اجتماعی شاد باید فراتر از یک پیام رسان باشد تا بتواند در زمینه آموزش موفق عمل کند. همچنین معلمان با تدابیر خلاقانه و راهکارهای در دسترس همچون تعاملات خانوادگی دانش‌آموزان، مبحث روابط اجتماعی و تعاملات بین‌فردی را در دانش‌آموز بهبود بخشند.

– مشکل سرعت پایین اینترنت فقط برای نقاط مرزی و کم برخوردار نیست، در سطح استان تهران که این پژوهش صورت گرفته نیز مشکل سرعت پایین اینترنت برای حضور در کلاس و بارگزاری مطالب و فیلم‌ها توسط معلمان وجود دارد. پس نیاز

[Downloaded from ndea10.khu.ac.ir on 2026-11-02]

است، سرعت اینترنت افزایش یافته و خدمات و تسهیلات لازم به خانوادهها و جامعه آموزشی در سطح کشور عرضه گردد.

– معلمان مانند سایرارگان‌ها که از امکانات موسسه موردنظر جهت انجام کارها استفاده می کنند، باید در مدرسه و با استفاده از امکاناتی که آموزش و پرورش جهت تدریس در نظر گرفته‌است، آموزش دهند. در نتیجه شایسته است که آمادگی الکترونیک تمامی مدارس برای اجرای اثربخش آموزش‌های مجازی سنجیده شده، کمبود امکانات و مشکلات رفع گردد.

– زیرساخت‌های فنی از سوی بایستی ارتقاء یابند و از سوی دیگر با توجه به شرایط فرهنگی و بومی کشور استفاده از شبکه‌ها و برنامه‌های ملی گسترش یابد.

– با توجه به اینکه تعدادی از معلمان به این نکته اشاره کردند که دانش آموزانی دارند که به علت نداشتن تلفن هوشمند یا تبلت، امکان حضور در کلاس را ندارند، در نتیجه آموزش و پرورش با شعار رایگان بودن آموزش برای همه باید سخت افزار موردنیاز در اختیار دانش‌آموزان بی بضاعت بگذارد.

–مدارس و مسئولین لازم است تدبیری جهت رفع نیاز خانواده‌ها و دانش‌اموزان کم‌برخوردار به لحاظ مالی بیاندیشند و تسهیلاتی را فراهم آورند.

– به سبب اهمیت بسیار موضوع مورد پژوهش و همچنین با تاکید بر اینکه پژوهش صورت گرفته در تهران انجام شده‌است و ممکن است سایر استان‌ها، خصوصا نقاط دورافتاده با مشکلات دیگری هم در زمینه آموزش مجازی مواجه باشند، انجام پژوهش‌های بیشتر در خصوص عوامل اثرگذار در آموزشهای مجازی اثربخش پیشنهاد داده می‌شود.

[Downloaded from ndea10.khu.ac.ir on 2026-11-02]

منابع

احمدی، لیلا. (۱٤۰۰). واکاوی دغدغه معلمان از آموزش مجازی در دوره متوسطه (یک مطالعه پدیدارشناسانه)، *فصلنامه رویکردی نو در علوم تربیتی*، ٤ (۱)، ٤۱-۳۵.

البرزی، محبوبه؛ محمدی، مهدی؛ ناصری جهرمی، رضا؛ صفری، مریم و میرغفاری، فاطمه. (۱٤۰۰). تجارب معلمان دوره ابتدایی از چالش‌های تغییر آموزش سنتی به آموزش مجازی در دوران شیوع ویروس کرونا، *مجله مطالعات آموزش و یادگیری*، ۱۳ (۱)، ۱۹-۱.

جامی‌رودی، عبدالغفور؛ جامی‌رودی، توفیق؛ جامی‌رودی، توحید و شهیدی رودی، سپیده. (۱٤۰۰). بایسته‌ها و چالش‌های مناسبات انسانی آموزش مجازی در دوران کرونا و پساکرونا، *فلسفه و کودک*، ٦ (۱)، ٤۲-۳۳.

حامدی‌نسب، صادق؛ غلامی، وحید و عزیزی، معصومه. (۱۳۹۹). نقش شبکه‌های اجتماعی مجازی در هویت اجتماعی و رابطه‌ی معلم و شاگرد، مجله علمی رهبری آموزشی کاربردی، ۳ (۱)، ۷۷-۹.

حسنی، محمد؛ غلام‌آزاد، سهیلا و نویدی، احد. (۱٤۰۰). تجارب زیسته معلمان ایران از تدریس مجازی در اوایل دوران همه‌گیری ویروس کرونا، *فصلنامه فن‌آوری اطلاعات و ارتباطات در علوم تربیتی*، ۱۲ (۱)، ۱۰۷-۸۷.

دلشاد، محمدحسین؛ حیدرنیا، علیرضا؛ حیدرنیا، محمدعلی؛ نیکنامی، شمس الدین و پورحاجی، فاطمه. (۱۳۹۵). بررسی کیفیت رضایت کارکنان تیم سلامت از آموزش مبتنی بر وب به منظور مداخله پیشگیرانه بیماری هپاتیت ب: مداخله آموزشی USP، *علوم پزشکی دانشگاه آزاد اسلامی*، ۲٦(۲)، ۱۰۸-۹۹.

دوجی، بی‌بی حلیفه؛ مقیمی، زهرا و حاجی‌لو، وحید. (۱٤۰۰). تاثیر برنامه آموزش مجازی شبکه شاد برکارآمدی معلمان و ارتقای سطح یادگیری دانش آموزان، *مدیریت بر آموزش سازمان‌ها*، ۱۰ (۳)، ۷۸-۵۱.

[Downloaded from ndea10.khu.ac.ir on 2026-11-02]

رسولی، محمد رضا. (**۱۳۹۲**). امکان سنجی کاربرد آموزش از راه دور برای مدیران کانونهای فرهنگی–هنری مساجد، *پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه شهید بهشتی تهران.*

شمشیری، بابک؛ شفیعی سروستانی، مریم؛ میرغفاری، فاطمه و جوانمرد، علی. (۱۴۰۰). شناسایی ویژگی‌های معلم اثربخش در آموزش مجازی دوران کرونا-رویکرد فراترکیب، *فصلنامه نوآوری‌های آموزشی*، ۲۰ (۸۰)، ۱۳۵-۱۰۹.

شه‌پناه، میترا؛ حاتمی، محمد و نوری، ربابه. (۱۳۹۶). اثربخشی اقدامات موسیقی درمانی در افزایش توانایی مهارت خواندن در کودکان دبستانی کاشت حلزون، *طب توانبخشی*، ٦(٤)، ٤٧-٣٩.

عباسی دره‌بیدی، احمد و ابراهیمی، علی. (۱۴۰۰). چالش‌ها و فرصت‌های آموزش مجازی از نگاه معلمان شیراز در دوران کرونا، *مجله پیشرفت‌های نوین در روانشناسی، علوم تربیتی و آموزش و پرورش*، ٤ (٤٢)، ١-١١.

عزیزی، زینب و حسین‌نژاد ممرآبادی، حسین. (۱۴۰۰). فرصت‌ها و تهدیدهای آموزش مجازی در دوران پاندمی کرونا: یک مطالعه پدیدارشناسی، *فصلنامه فن‌آوری اطلاعات و ارتباطات در علوم تربیتی*، ۱۲ (۲)، ۱۷۲-۱۵۳.

غفاری‌نیا، رضا؛ کاظمی، آمنه؛ صیداحمدی، خدیجه و محمدی، ندا. (۱۴۰۰). آسیب‌شناسی یادگیری فضای مجازی در مقطع ابتدایی از دیدگاه معلمان ابتدایی شهرستان ایلام، *مجله پیشرفت‌های نوین در روانشناسی، علوم‌تربیتی و آموزش و پرورش*، ٤ (٣٨)، ٤٠-٢٧.

غفوری فرد، منصور. (۱۳۹۹). رونق آموزش مجازی در ایران: توان بالقوه ای که با ویروس کرونا شکوفا شد، *مجله‌ی ایرانی آموزش در علوم پزشکی*، ۲۰(٤)، ٣٤-٤٣.

قلی پور، نفیسه. (۱۳۹۹). تعلیم و تربیت مجازی و چالش های عصر حاضر، *مطالعات روانشناسی و علوم تربیتی*، ۵۱، ٦٨-٥٧.

[Downloaded from ndea10.khu.ac.ir on 2026-11-02]

کدخدا، سعید و ناستی‌زایی، ناصر. (۱٤۰۰). ارتباط سواد اطلاعاتی معلمان با نگرش به یادگیری مجازی در دوره پاندمی کووید-۱۹، *نشریه علمی فناوری آموزش*، ۱٦ (۱)، ۱٤٦-۱۳۵.

گال، مردیت؛ بورک، والتر و گال، جویس. (۲۰۱٤). *روش های تحقیق کمی و کیفی در علوم تربیتی و روانشناسی*، ترجمه احمدرضانصر و همکاران، جلداول، تهران: انتشارات سمت.

محمدی پویا، سهراب. (۱۳۹۹). آموزش و پرورش و کرونا؛ چالش ها، ارزیابی اقدامات، تحولات پساکرونا و سیاست های گذر از بحران، گروه سیاست پژوهی علم و فناوری، تهران، *پژوهشکده سیاست پژوهی و مطالعات راهبردی* حکمت.

مولایی قولنجی، یعقوب. (۱۳۹۹). بررسی چالش‌های آموزش مجازی و کرونا، *مطالعات روانشناسی و علوم تربیتی*، ۵۰، ۲۰۵-۱۹۱.

نویدی، محمدعلی.(۱۳۹۹). دوران کرونا ویروس: جهان در بحران تاج پنج گرمی، تهران: دایره دانش.

یداللهی، سارا؛ توکلی‌طرقه، الهام؛ پورصالحی نویده، مرضیه و آذرتاش، فاطمه. (۱٤۰۰). مشکلات آموزش برخط در دوران کرونا از دیدگاه معلمان و والدین و ارائه راهکارها، *فصلنامه نوآوری‌های آموزشی*، ۲۰ (۷۹)، ۱٤٦-۱۱۷.

Aboagye, E., Yawson, J. A., & Appiah, K. N. (2021). COVID-19 and E-learning: The challenges of students in tertiary institutions. Social Education Research, 1-8.

Ahmed Younis Alsabawy,Aileen Cater-Steel,Jeffrey Soar. (2016) ,Determinants of perceived usefulness of e-learning systems,*Computers Human Behavior*. Vol 64,843-858.

Arslan, G., & Allen, K. A. (2020). Complete Mental Health in Elementary School Children: Understanding Youth School Functioning and Adjustment. *Current Psychology*, 23 (1): 1-10

[Downloaded from ndea10.khu.ac.ir on 2026-11-02]

Beck E. C., Understanding Educational Change: A System Model Approch, Second North American Conference on the Learning Paradim, p.109, 2016.

Bete A., Open Learning and Distance Education. NewzYork, Rutledge, Betes, A.W. Reader Respond. Department. ause / Effect, p.9,2014.

Brazendale, K., Beets, M. W., Weaver, R. G., Pate, R. R., Turner-McGrievy, G. M., Kaczynski, A. T., … von Hipple, P. T. (2017). Understanding difrences between summer vs. school obesogenic behaviors of children: the structured days hypothesis. *International Journal of behavioral Nutrition and physical Activity*, 14(1), 100.

Brooks, S. K., Webester, R. K., Smith, L. E., Woodland, L., Wessely, S., Greenberg, N., & Rubin, G. J. (2020). The phychological impact of quarantine and how reduce it: rapid review of the evidence. The Lancet.

Carr, M., Horan, E., Alexeev, N., Barned, N., Wang, L., & Otumfuor, B. (2020). A longitudinal study of spatial skills and number sense development in elementary school children. *Journal of Educational Psychology*, 112 (1): 53.

Countries: The Need to Account for the Widespread Use of ICT for Teaching and Learning Outside the School. In *ICT-Supported Innovations in Small Countries and Developing Regions* (pp. 33-223). Springer, Cham.

De Jesús Infante Rivera, L., Pacheco, J. M. A., Crispín, F. V. S., & Espinoza, J. O. (2021). Burnout syndrome derived from virtual work in university teachers:¿ Perception or effect of COVID-19?. *Boletin de Malariologia y Salud Ambiental*, 345-351.

Ferraro, S. (2018). Is information and communication technology satisfying educational needs at school?. *Computers & Education*, 211 , 231-101.

Hanin, V., & Van Nieuwenhoven, C. (2019). Emotional and motivational relationship of elementary students to mathematical problem-solving: a person-centered approach. *European Journal of Psychology of Education*, 34 (4): 705-730.

Hinostroza, (1028). New Challenges for ICT in Education Policies in Developing.

Kluge, Hans Henri P. (2020). Mental health and psychological resilience during the COVID-19 pandemic. WHO

[Downloaded from ndea10.khu.ac.ir on 2026-11-02]

Regional Director for Europe. *World Health Organization*. March, 27, 2020. http://www.euro.who.int/en/home.

Liu, C. C., Wen, C. T., Chang, H. Y., Chang, M. H., Lai, P. H., Fan Chiang, S. H., ... & Hwang, F. K. (2022). Augmenting the effect of virtual labs with" teacher demonstration" and" student critique" instructional designs to scaffold the development of scientific literacy. *Instructional Science*, 1-31.

Nambiar, D. (2020). The impact of online learning during COVID-19: students' and teachers'

perspective. *The International Journal of Indian Psychology*, 8(2), 783-793.

Ó Grádaigh, S., Connolly, C., Mac Mahon, B., Agnew, A., & Poole, W. (2021). An investigation of emergency virtual observation (EVO) in initial teacher education, in Australia and Ireland during the COVID-19 pandemic. *Irish Educational Studies*, 40(2), 303-310.

Raccanello, D., Brondino, M., Moè, A., Stupnisky, R., & Lichtenfeld, S. (2019). Enjoyment, boredom, anxiety in elementary schools in two domains: Relations with achievement. *The Journal of Experimental Education*, 87 (3): 449-469

Remacle, A., Bouchard, S., Etienne, A. M., Rivard, M. C., & Morsomme, D. (2021). A virtual classroom can elicit teachers' speech characteristics: evidence from acoustic measurements during in vivo and in virtuo lessons, compared to a free speech control situation. *Virtual Reality*, *25*(4), 935-944.

Sanabria, O. B., Chavez, M. P., & Gómez Zermeño, M. (2018). Virtual educational model for remote communities in Chocó, Colombia. *International Journal of Education and Development using Information and Communication Technology*, 12 (2): 195-205

Satpute, K. (2021). Challenges and adaptability of language teachers towards virtual classrooms during covid 19. *Journal of Teaching English for Specific and Academic Purposes*, 517-526.

Şerife, A. K., & Gökdaş, İ. (2011). Comparison of pre-Service teachers' teaching experiences in virtual classroom and face-to-face teaching environment. *Turkish Online Journal of Qualitative Inquiry*, *12*(1), 1-23.

Torres, M. P. A., & Ponce, F. C. (2021). Análisis del rol del docente universitario a partir de una crisis sanitaria: el proceso de

[Downloaded from ndea10.khu.ac.ir on 2026-11-02]

una resignificación de lo presencial a lo virtual. *Revista electrónica interuniversitaria de formación del profesorado,* 24 (2).

UNESCO (May, 29, 2020). Futurists on the Covid-19 pandemic shock: "Designing a Covid-19 resilience stratrgy [Webinar]. Rederived from https://en.unesco.org/events/transforming-future-seminar-8-futurists-covid-19-pandemic-shock-designing- covid-19-resilience.

wang, G., Zhang, J., Lam, S. P., Li, S. X., jiang, Y., Sun, W.,… Li, S. (2019). Ten-Year Secular Terands in Sleep/Wake Paterns in Shanghai and Hong Kong School-Aged Children: A Tale of Two Cities. *Journal of Clinical Sleep Medicine*, 15(10),1495-1502.

Yang, C. (2020). *Exploring the Possibilities of Online Learning Experiences*. Unpublished doctoral dissertation, Teachers College: Columbia University.

[Downloaded from ndea10.khu.ac.ir on 2026-11-02]